

АНДРІЙ ДІДКОВСЬКИЙ

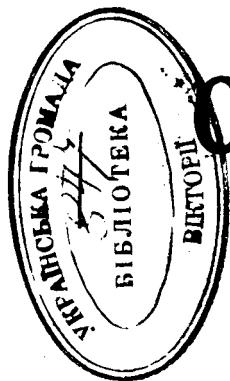
СПОГАДИ

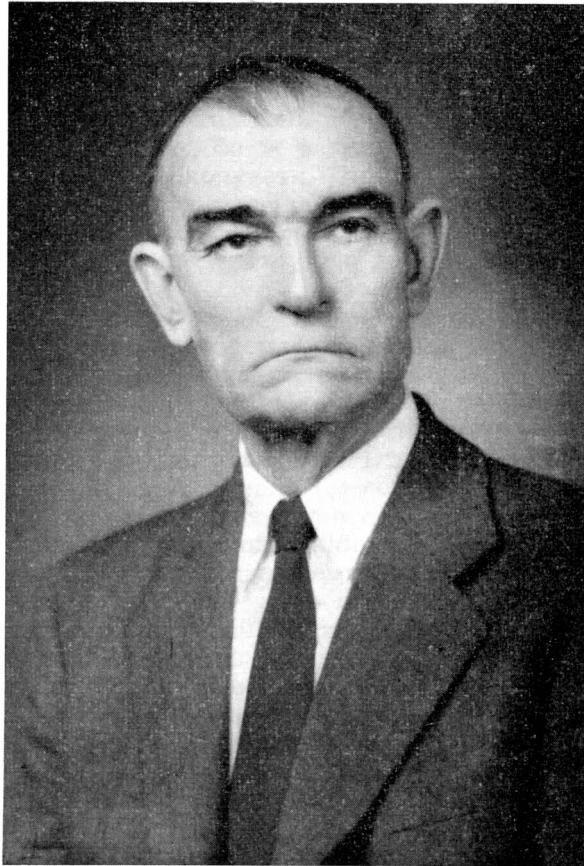

— 1961 —

АНДРІЙ ДІДКОВСЬКИЙ

СПОГАДИ

Андрій Дідковський. 1959 рік

Зустріч з царем Миколою II.

Подія ця трапилася мені 3. вересня 1911 в с. Васьковичах, на третій день після вбивства Столипіна в Києві. На цей день було призначено посвячення в м. Овручі монастиря, що був відбудований після зруйнування його ще Татарами десь у XIII столітті. Обіцяв приїхати й сам цар Микола II на це свято. За тиждень до цього, почався великий рух в околичних селах, бо ж і ями на дорозі треба було позасипати, горбки поскопувати, боронувати й інше, а селяни, що жили в селах переїзду, навіть почали вже працювати; мазали вапном або білою глиною плоти, поправляли дахи на хатах та стодолах; було досить клопоту, як казали «дядьки».

Я вчителював тоді в с. Б., кілометрів з десять буде від с. В. й тим отримав розпорядження від шкільної влади взяти участь в зустрічі царя разом з учнями.

Починався ще тільки шкільний рік, учнів було малувато, а щоб було більше, то добавив із тих, що скінчили вже школу. Охочих було досить, бо ж і подія була не абияка — побачити царя; та ще бідолахам селянам і мені, направду — хіба у сні могло таке трапитись. Учнів пострижено «по-салдатськи». Наголо повдягали все, що було найліпшого й ранком 3. вересня підводами перевезено до с. С.

Була вже десь година 3-та по полуничі. Школи з дооконищних сіл стояли по одній стороні шляху, а друга (ліва) була зайнита селянами та духовенством з хоругвами та хрестами в руках. Цар мав повернутись назад із Овруча й зупинитись. Треба сказати, що тоді такі поїздки царя дуже пильно охороняли. Звичайно військом обставлялось усю дорогу проїзду, а поліції скрізь кишіло — видимо-невидимо. Та на цей раз не було ані війська, ані поліції; чув, що остання все таки, сиділа в селянських клунях, кроків 100-200 від дороги; певно влада хотіла доказати цареві, як його дуже люблять, і які вірні піддані, що й поліцайв не треба.

Моя школа стояла другою з черги. Увага й очі усіх були звернені в бік, звідкіль мав їхати цар. Час біжить. Напруження зростає. Ген показалася уже курява. Почалось нашвидко упорядковання учнів та людей. По спині пропігла легка дрож. Частина людей повилазила на плоти та

дахи хлівів і хат, бо ж цікавість побачити царя, була велика. Ось і курява вже тут. Перед аркою авта спинилися. З переднього вилазить цар, а з решти якісь міністри та певно генерал і просто губернатори. Вся ота прибічна «служба» була добре одягнена та мала таки «панські животи», точнісін'ко як тепер у Хрушцова.

Позаду, серед селян, чути притишенні запити: «Котрий, котрий . . . де, де він?» Правда, що серед приближених, труdnо було вгадати, котрий дійсно був цар. Він був у незавидній шинелі коліру «хакі», без хрестів та орденів, лише мав «погони» на плечах, не так як його люди з почоту, що мали повні груди орденів та медалів. Сам Микола ІІ був трошки вище переднього росту, щуплий носив руду бороду. Вираз обличчя був засмучений: здавалось, що на ньому лежить якийсь тягар чи страх; помічалась теж непевність та нервозність рухів, а може й бридливість, що мав зустрінувшись з «мужичками».

Мені він показався чомусь дуже нещасливою людиною. Мене ще сьогодні дивує, як це Москаль наркомвдел Белабородов підписав наказ про розстріл такої тихої овечки, якою був Микола ІІ. Виконати ж наказ доручилося чекістові Юрковському, що походив з «вибраного народу».

Спершу цар підійшов до школи з села Н., щось запитав учителя й через кілька хвилин підходить до моєї школи. Питається мене, в котрому боці знаходиться школа: на північ чи захід, як далеко звідтіль, чи багато маю учнів, як учаться діти та ще пару подібних питань. Я ж чекав про інше, що сесь може зацікавитися цар та запитає, а скільки я дістаю платні за працю з 70 учнями. Не запитав. Нічого з нас учителів не питав про це, а все віdbулося шабельно-во. Платня ж моя, як і багатьох інших учителів, виносила тоді 66 $\frac{2}{3}$ копійки на день, а були й такі, що діставали лише по 50 коп. На ці гроши треба було прохарчуватись, одягнутись та ще мати трішки запасу на інші видатки. Праця ж учителя в той час була тяжка, морочлива й небвіячна, проте ми учителі гордилися тим, що походили з під селянських стріх і вчили таких же селянських дітей. Часто нам нагадували про це й наші неписьменні батьки, які казали, що треба вчити дітей, дарма, що мала платня. Нарід же був темний, як ліс в осінню туманну ніч.

Переконання, що ми робимо добре діло для народу, додавало учителям ще більшого завзяття та сили переносити ці недостатки.

Через півгодини вся церемонія із зустріччю закінчилася. Цар вліз до авта, що було наладоване образами та хлібом з сіллю, й від'їхав, трясучись та підскакуючи на 1/2 м. в

авті по нерівній, немощеній дорозі. Все хутко зникло з ви-ду в куряви. Нарід та учні почали розходитись, лиш духо-венство довго ще хрестило хрестами той бік, куди поїхав цар та щосили співало: «Спаси, Господи, людей...»

Тут же почалися і балачки селян, що були повні надій на покращання свого нужденного життя. Тепер, мовляв, цар бачив на власні очі наші пожитки; хати з солом'яними дахами, що густо світили ребрами, вбогу землю-піски, труднопроїздні шляхи, як і всі шляхи, що були, мабуть і є, на терені «російської» імперії, які ніколи-ніким не ла-дились. Влада ж виправдувала це тим, що на випадок вій-ни ворог не так хутко зайде в глиб імперії. Але Наполеон в 1812 р., та Гітлер у 1941 р. таки долізли до Москви: не помогли й погані дороги.

Балакали люди та перебалакували на всі лади й усе че-кали поліпшення, а рік минав за роком і так, аж до рево-люції 1917 р. нічогісінько селяни від царя не дочекались. Казали потому, що цар і хотів наділити землею малоземе-льних з панських маєтків, але ота чужа титулована ари-стократія, що сиділа кругом нього все перекручувала на свій бік. Може й так, бо в революцію все титуловане роз-летілось, а неріщучий, безхарактерний цар наклав голо-вою разом із сім'єю, та бувші піддані його попали в тисячу разів гірше комуно-московське ярмо, ніж було при ньому, замість обіцяної волі.

Одне певне, що разом з Миколою II скінчилася в «росій-ській» імперії доба коронованих самодержавних царів ари-стократичного походження. На її місце прийшла друга, нова доба, — некоронованих деспотів і тиранів — пролетар-ського походження, як: Ленін, Сталін, а сьогодні Нікіта. Цей останній, за короткий час, проявляє досить сприту, бо вже вспів половити за хвіст своїх конкурентів у царі. Кон-куренти ж сидять та чекають як дрібнесенькі боягузи.

Ще гірші порядки завели нові «царі». Коли коронований цар засилав на Сибір за рік 100 людей, то некороновані царі мільйони невинних, або, коли за некоронованих засуд-жено на 15-20 людей на рік, то некороновані десятки ти-сяч, а то й мільйони переправляли на той світ.

Але як не крутьте Москалі і ті некороновані — «проле-тарські царі» і ті, що хотять «білого царя», а таки треба буде дати незалежність та волю всім народам, ними поне-воленим, як: Україна, Білорусь, Кавказ. Це буде природ-ний і правдивий шлях до заспокоєння прагнень поневоле-них народів до волі і національно-державної незалежно-сти, за які вони не перестануть боротись, доки не здобу-дуть свого.

Мое знайомство з Західною Україною

Ще перед першою світовою війною чував я про те, що за Збручем є частина України, яка підпала під окупацію Польщі, а потім під окупацію Австрії і що ця частина називається Галичина. Раз це є частина України, міркував я себі, то мусять бути і люди українські. Далі я не пускався у роздумування, бо був зайнятий своїми різними місцевими справами.

Аж у 1917 році, в місяці липні, довелось мені побувати в Західній Україні та близьче познайомитися з місцевим населенням, його життям і політичними прағненнями.

Було це якраз тоді, коли трапився прорив на російсько-му фронті, точніше, як гвардійські полки покинули вночі фронт, біля станції Озірної, на лінії Тернопіль-Львовів, і пішли хто куди. Яка причина цьому була, не берусь доводити. Чи то була вже агітація Ленінських однодумців, чи може це ще був вплив германофільствуючих царських рештків, що мстились за Брусілівський наступ, не знаю. Казали тоді, що бувша цариця Александра II щось три дні лежала без пам'яті хвора, бо так її шкода було Німців після наступу Брусілова. Але, як там було, над цим хай ламають собі голову російські монархісти, бо їм ця справа близьча до серця.

Отже стався прорив. Затикати цю діру в фронті було кинуто, як артеріад, другу фінляндську стрілецьку дивізію, в 6 полку якої й мені довелось перебуати.

Думаю, що варто тут нагадати те, що в Росії тоді вже була «свобода». Цар Микола II, по трудах, пішов на відпочинок, або пішов, як казали Москалі, «у дубину». Російською державою керував Тимчасовий Уряд, але й там щось не дуже клейлось, бо хутко наверх виліз Александр Керенський.

Цей нсвій цар, як тоді дехто глузливо його прозивав, був дуже рухливий і не посидючий. Він розіїдждав по фронті, виголошував палкі промови та все намовляв, що треба триматись до кінця і закінчити війну побідоносно. Не знав він бідолаха, а може вдавав, що та війна сиділа вже, як кажуть, в печінках. Кожний вояк уже тихо моливсь та казав, що як нема царя, то й війні буде кінець. Та й по всьому було видно, що до того кінця вже й зближується. До того ще вийшов наказ ч. I., де касувались старшинські приписи і через те занепадала дисципліна — ну й починалась «свобода» та ще й на фронті.

На плечі 6-го фінляндського стрілецького полку завжди випадало все щось найгірше й він був самою останньою

частиною, що замітала все перед Німцями. Правда, боїв великих уже не було, але сутички траплялись часто. Особливо це було тоді, коли не вспівали тилові частини вивезти якесь цінніше майно, то приходилося затримуватись довше на позиціях. Траплялося часто й кур'йозні випадки, коли цілий полк втікав від кількох німецьких розвідчиків, або десь на другий, або третій день не можна було зупинити ні одної сотні, щоб годину посиділа в окопах; так уже був напав страх та нехіть до тої війни. Злобою дихало лице кожного вояка на офіцерів і підстаршин. Пригадую собі, що четвертого дня від початку відступу, напав німецький літак. Він все літав над головами та дерчав і дерчав; це вже розлютило й неохочих воювати. Почалась стрілянина, і то стріляв цілий полк, але літакові нічогісінько не пошкодили. Він далі дерчав, аж поки полк скорим маршем не зник у ліску. Так воюючи, робили ми вдень не менше, як 40, а часом і 50 кілометрів. Вдергатись десь у окопах довше як день, не було зможи і треба було далі місити чобітми галицьку землю.

Переходячи від села до села, мені зразу у вічі кидалось те, що люди, які жили по тих селах, не були Австрійці, ні Німці. Хати були похожі на наші, говорять зовсім зрозуміло по-нашому (термін «по-українському» був незнаний в російській армії), багато вже вояків Українців починали казати, що це наші люди, а не Австрійці, бо ж тоді в російській армії цілий час товкли в голови всім, що це є Австрійці, й ззначить — вороги. Багато, правда, причинилось і галицьке селянство до освідомлення вояків, що вони не є Австрійці, а такі ж Українці, як і вони. Були випадки, що селяни давали та показували українські книжки, а особливо «Кобзаря». В той час це вже був великий поступ, бо що-що, а «Кобзаря» мабуть багато з вояків Українців не бачили, а не то що читали. Та й я грішний тоді вперше побачив повнішого «Кобзаря» в галицькому селі. Велика шкода була, що не було видано тоді історичних оповідань, як Кащенка та інших, а ці твори дали б були тоді більше користі, як всі гучні промови, бо книжці тоді дуже вірили багато людей. Дістати нам українських книжок було неможливо, бо й де, та певно, що їх не було й видруковано в більшій кількості, бо по селах галицьких не трапилося бачити їх багато.

Десь на п'ятий день відвороту наказано було зайняти окопи, що були виконані ще в 1914 році та затримати наступаючих Німців скільки можна. Зайняли місця. Сидимо. Німців не видно: вже і південь. Але з'явивсь другий ворог — бджоли. Опісля виявилось, що за горбом нашого запілл-

ля, була пасіка (священика, як опісля, казали), може вуліків з 40. Мід, солодка пожива й вояцтво захотіло посолити своє гірке життя. По два-три вояки, непомітно з окопів, ходами сполуки, пролазили до пасіки і там по-ведмежому добували медок: просто топили у воді бджоли, обмотавши палаткою вулик. Назад до окопів несли мед в котелках, а хто й з рамками, а звичайно за медом летіли бджоли. Тут була вже ліпша війна, чудом спаслись тоді, бо коли б були наблизились тоді Німці, то забрали б без стрілу, голими руками. Якраз і наказ пришов відходити далі. Збірка в ліску ззаді, по одному ходами сполуки мандрують до ліска. Ось тут був і жах. Всі котелки були повні меду, а обіду не було в що брати. На рушницях та штиках висіли рамки з медом.

Обличчя у багатьох пороздувались, а деякі і дивитись не могли, позапухали їм очі. Приїхав батальйоновий, лаяв, кричав за голову хапавсь, але що ж — тоді була вже «свобода». На тім крику й скінчилось все, бо не хотів, певно, щоб своя куля пронизила голову або груди. Тоді нікого не було покарано.

Слідуючого дня знов наказано зайняти окопи, але резервові. Спереду був, на передовій позиції, здається, полк імені Сербського Короля. Позиція була на горбку. Від резерви, тобто нас, до позиції була рівнина, трохи заросла невеликими кущиками берези.

Десь біля години 9 ранку, Німці почали обстрілювати позицію з тяжкої артилерії. Стрільна рвались з великим гуком, а чорний дим стовпом помалу підіймався вгору. З резерви пильно слідкуємо за обстрілом позиції і бачимо, з позиції починають бігти люди, спершу по одному а далі купками. Біжать, просто на наші резерви і то що далі, то все швидше. Але диво те, що під час бігу скидають все, що на них було; мішок, шинель, а далі чоботи, а рушниці давно вже покинули. Що за диво? Ранені звичайно не біжать. Наказано затримати всіх. Затримуємо, але майже всі вони були вже в одній білизні. Назбиралось їх, так до пів сотні. Виявляється, що то були вояки — Жидки, які перший раз попали під обстріл. До революції вони були зайняті в тилових санітарнях, інтенданцьких (постачаннях) та різних харчових частинах. В революцію був виданий урядом наказ, що всіх тих, хто не був ще на передових позиціях, негайно відправити на фронт. Отож всіх цих втікачів, як поповнення, вили в цей полк ім. Сербського Короля, що був на позиції. Надійшов батальйоновий командир, подививсь на них та й питав: «Чого удираєте з позиції? Знаєте чо за это вам будет?» Тихо, ніхто нічого не

відповів, лише один, більше хоробрий випалив: «О, он там стреляєт з тяжелой!» Ця відповідь розсмішила всіх.

На щастя обстріл Німці припинили і наступу не починали. Батальйоновий сказав цим утікачам позбирати речі та одяг і зголоситись всім в Команді. За короткий час всі втікачі були тут знову, а він дав розпорядження про��ати хід сполуки. На мою долю випало, з наказу батальйонового, наглядати за роботою. Годин через три праця була викінчена і всіх їх десь забрали в запілля на іншу працю. Під суд нікого не віддавали і ніхто не знущавсь над ними, хиба лише котрийсь з вояків з усмішкою запитав, «А як там стріляєт?». Все таки мене цікавила дійсна причина їхньої втечі з позиції, бо ж вони знали, що за це на війні не жартують. Під час праці я запитав пару чоловіків, чому вони направду втікали з позиції, бо не допускав тоді, щоб вони були аж такі труси.

Мовчанка та знизування лише плечима. Але, коли я запитав звідкіль вони родом, то виявилось, що майже всі вони були з України; деякі знали навіть добре говорити по-українськи. А коли я назвав свою місцевість, то знайшлись і земляки. Тоді вже й балачка почалась. «Ви питаете, чого ми втікали з позиції», один відповів. «За що ми будем воювати, та умирати? Що нам дала Росія? Учитися нам було трудно, служити десь у канцелярії нам не дозволяли, лише один »гандель« сяк-так дозволяли.» — Цю відповідь чуло кілька вояків, що були зі мною, і вона хутко облетіла цілий батальйон.

Ввечері, того ж дня, сидячи в окопах і дрімаючи, почув я балачку вояків, що сиділи там також у окопах недалеко мене.

— Бач, Жиди не схотіли воювати, бо їм погано жилося!
— почав один балачку. Другий вояк додав:

— Ге, я маю ніби три десятини землі, але я радо віддав би її за крамницю Янкеля, що в нашому селі торгує. Ще один докинув:

— Яке там уже життя нашему братові було? Колись до ма бігаєш, товчешся, як Марко по пеклі, на тій господарці, а й чобіт не було за що купити. Жінка, бувало, йдучи до церкви, несе черевики в руках, щоб менше стоптались, а взуває їх біля церкви й з церкви так само боса шкандинаває, аби на довше стало їх, а на роботу, знаете, босі ходили. Тут, на фронті теж скрізь нашого брата женуть туди, де найгірше; чи то в розвідку, чи заставу. А як щось інше опасне зробити, зараз фельдфебель й гукає: «Гей Степан, Харченко, Мельник — збирайтесь підете туди, але ми ще не втікаємо, як Жиди. Вірно?»

— Дурні ми, от що я скажу вам, обзивається ще один вояк, невеликого росту, худорлявий, але очі мав бистрі, як у орла, та ще й темні до того.

— А через те нас і гонять скрізь та й живемо погано. Ось і свобода ніби є, але чи дадуть хоч нашим дітям якусь полегшу, чи дадуть десь далі вчитись крім церковної школи. Навряд чи й земельки трохи приріжуть, а цього конче треба, бо ми тут же головами кожду мінуту ризикуємо. Хіба мало вже нас на фронті полягло з нашого боку? А скільки ж загинуло так само з австрійського боку, бо й там є ось ці наші люди, на землі яких ми оце сидимо зараз. Вони теж воюють і проти нас, а ми проти них, як барани лобами товчимо один одного, а за що і для кого? Може ще Австріяки трохи розумніші за «руських», бо ці хоч обіцюють дати трохи полегші, може вільніше буде, та й Українцями їх називають, а не хахлами, малоросами, як нас «руські», а може й ім обіцюють за те тільки полегші, щоб завзятіше воювали.

Ось пригадайте Карпати, та оту гору Маківку, продовжав півголосом розмовник, то ж ці галицькі люди бились до загину; скільки їх потинуло, а скільки з нашого боку.

— Може це й нарочно, втрутився у розмову другий вояк, їх там, як і нас тут, пхають в опасні місця, аби більше їх вибили, щоб менше було розумніших людей у нас. Певно що не їхні генерали командують ними, а може німецькі, чи австрійські, або польські, а ці вже подбають про це добре так, як російські дбають про нас. Боронимо ми «отечество», а як те «отечество» піклується нами...

На цьому балачка урвалася, бо надійшов післанець, що приніс наказ «зараз збиратись» і відходимо далі. Ніч. Темно, хоч око виколи. Вилазимо з окопів і дорогою мандруємо, як можна тихше, далі. Про балачку вояків в окопі не було часу думати, але той останній балакун мене зацікавив тим, що тут рідко хтось так думав, як він. Я чекав випадку, щоб запитати його звідкіля він родом. На щастя, в цю ніч, він випадково маршував недалеко. Я не видержав та й питати його, звідкіль він родом. Каже, що з Поділля, близько Волочиськ, з села О. Тепер для мене було зрозумілим чому він так розбиравсь добро в галицьких справах, бо жив біля частини границі, кудою переносилося з Галичини все, а часто й книжки до східних земель й певно він бачив та читав уже й українську книжку.

Через годину маршу, наказано нашему полкові зайняти позиції. Другий і третій батальйони розташувались по обидва боки дороги, а перший батальйон, був у резерві. Світляні ракети починають падати все ближче та ближче.

Стрілів ще не чути. З першого батальону посилає командр зв'язкових до позиції. Наказано мені й двом солдатам піти до позиції другого і третього батальону. Ракети починають уже світити над головами, пожвавлюється з боку Німців стрілянина і кулі пролітають біля ух. Добігаємо до місця, де повинні бути батальйони на позиції. Дивимось, а їх уже нема, відійшли не попередивши навіть нас.

Швидко вертаємося назад, але й на місці нашого батальйону вже нема ні душі. Прикре становище. Чекати не було вже часу. Ніч темна, куди йти, не пускали. Швидко перебігаємо горбок, на якому росла картопля, бо кулі вже падали під ноги, а на шосі показалось броніроване авто зі світлами та з нього ж почалась кулеметна стрілянина. Маршуємо в трьох, як можна швидко й через годин дві випраємося просто знов у шосейну дорогу. Ось тут і побачили ми, що то значить відступ. По шосі кіннота, піхота, артилерія, обози, санітарні частини все змішалось докупи і не йде, а просто пливе, як вода в ріці. Стоїмо збоку в трійку, та питаемо про свій полк, але відповідь одна: — Я йного не знаю де є. Насилу пощастило прорватись впоперек, через шосу, й простоямо далі вже польовою доріжкою, де не було руху, але придивляємося ближче, а тут по обидва боки, в ровах, лежить сила силенна вояків. Питаемо про полк, відповідь з материнциною, а то й лайкою майже на всіх і вся, починаючи від генералів і кінчаючи нижчими чинами. Один каже, що вже два дні не єв нічого, інший — нехай уже приходить отої Німець і забирає до полону — нікуди більше не підемо. Ідемо далі. По дорозі до нас пристало ще кількох вояків з різних частин, так що гурт був уже до двох десятків. Через деякий час натрапляємо на свою батарею. Гармати стоять ще на позиції, біля ледь блимаючого огнику, обслуга сидить в околах. Рішаємо, що ще Німці далеко й лягаємо спати, просто під кущі. Раненько бачу, що одна гармата гальюном через річечку, а далі друга й третя, думаю, тут тепер не до сну. Ми й собі, де підбігнем, де швидким кроком за гарматами, щоб не загубити хоч напрямку куди йти. Десь на годину десяту ранку вийшли ми на чисте поле. Тут був будинок якогось фільварку і там стояв штаб корпусу — теж уже на колесах. Довідуємося, що наш полк аж 7 кілометрів на позиції. Потяглисі ми туди, але, коли дійшли до села, то зустріли кількох поранених, які сказали, що нема чого йти до полку, бо зараз він буде тут. Є наказ далі відступати. Правда, що через пів години надходить полк і ми голосимось до батальйонового. Він здивовано, скоса ехидно поглянув на нас та й каже, що тут уже рахували нас за полонених.

Після цього я подумав собі: А дійсно, чи не варто було лишитись, як ті вояки, що сиділи в ровах.

По двогодинному відпочинку рушаємо далі. Маршуємо й цілий наступний день, а ввечері входимо в село Іванівку. Втомлені, голодні, насилу переставляємо ноги, сяк-так розмістили вояків, а потім ми в трьох, старшини, входимо до одної хати селянина. Хатинка у нього була звичайна, як і скрізь були по Україні розкидані. Долівка набита з глини, біля стін широкі лавки для сідання, посередині стіл, а в куті постіль. Мебель бідненька, але хатина чиста і була розділена перегородкою надвое.

Увійшовши в хату, зразу й посидали, бо за день промахали ногами поза 50 кілометрів; здавалося, що ноги були неначе дерев'яні, а до того ми були голодні до нестями. Господар був невисокого росту, чорнявий, ще не старий. Побачивши нас, став посеред хати і видно, співчував нам. Жінка виглядала з-за перегородки, а біля неї двоє діток, одне років 8, а друге 10. Розмову про їжу почав Москаль Соколов, звичайно, російською мовою. Він просив продати щось їсти, бо дуже голодний. Господар глянув на жінку та й каже:

— Не маємо нічого, все забрав Рус.

Через кілька хвилин обізвався грузин Гордуладзе з кавказько-московським акцентом і почав уже благати, хоч би хліба продав. Відповідь була та ж сама. Я сидів довго й мовчав, але голод заставив і мене встrynuti в розмову. Без злих намірів, а просто (на той час я й забув, що був у війську), я заговорив українською мовою, заявляючи, що кривди ми не хочемо робити йому, але коли має що з'їсти, то просимо нам продати, а ми заплатимо сріблом. (Срібні гроші були на скрутну годину). Глянув на мене чоловік і бачу, обличчя його трохи прояснилось, на устах з'явилась гірка посмішка. Він підійшов до жінки й щось тихо їй пропішев. Жінка вийшла з хати й за хвилину, о, чудо, приносить хлібину, молока та яєць, може й з останніх запасів.

Підкріпились ми добре, заплатили сріблом, та почали думати про відпочинок. Господар вніс в'язчину соломи, розстелив на долівці, а ми смакуємо, що добре буде спати. Коли, бачу, що господар ще стелить і на лаві солому, а жінка приносить ряднину й подушину. Я подумав, що то він приготовляє для себе постіль, але він підходить до мене та й каже:

— Ви будете спати ось тут на лавці, бо бачу, ви наш чоловік.

Я витріщив очі, та й Соколов з Гордуладзе зробили здивовані очі, аж мені було ніякovo. Я почав доводити хазя-

їну, що ми люди фронтові, а через це у нас і воші водяться й буде негарно, коли ці «тварини» залишаться опісля на подушці та ряддині. Господар глянув на мене та й каже:

— Та ми ж Українці, і більше нічого не сказав. Ці слова були промовлені так сердечно й ласково, що я перестав далі відпіратись і таки примостиивсь на лавці.

З годину я крутивсь і не міг заснути, хоч і втома була велика. Мені трудно було тоді зрозуміти цього чоловіка. Адже ж я був вояк чужої-ворохої армії і таке людське ставлення мене дивувало й перевертало у голові думки. Сьогодні, то певно запитали б ще про віру, а то й партію або дещо більше, але тоді люди були далеко від цього, і коли часом у пам'яті виринає загадка про ті часи, то постать того чоловіка з ласковою посмішкою, ясно виристовується, перед моїми очима. Ті щирі прості слова «Ми Українці» ще й сьогодні бренять в моїх уях і певно будуть бреніти поки мого життя.

Ці прості чистосердечні слова галицького селянина зробили тоді для мене більше, ніж хвалькуваті подвиги деяких людей тепер. Вони зробили з мене не хитаючогося між малоросами і руськими, а таки Українця. Крім того, ці слова мали для мене глибоке значення й тому, що їх сказав селянин, отої віками забитий, затурканий, обездолений, ограбований й всіми покинутий селянин, що поставав усе; як для Австріяків так і Росіян: продукти, гроші, худобу, а найголовніше — віддавав своїх синів до війська для провадження таких безглазих воєн, якою була Перша Світова Війна, у якій Росія гнала вояків, як сіру скотину просто на «кубой», в ім'я чого і за чий справи?

На другий день ранком, подякувавши за хліб і за сіль, готувались в дорогу. Виходячи з хати, мені, як останньому, господина в сінях непомітно всунула в руку звиток паперу. В ньому, як опісля я подивився, був кусник хліба та сала. Дякував я у думці господині, бо цей її дарунок дуже мені пригодився.

За селом наказано копати окопи. Спереду позицій ріс рідкий лісок. Викопали в пояс завглибшки й ждемо Німців. До полудня тихо, але щось відчувається непевне. Коли дивимось, на зміну нам приходить жіночий добровольчий батальйон, щось з 900 душ, десь з Москви та околиць. Займають наші місця, а ми відходимо далі. На слідуючий день доганяють нас кілька жінок з того батальйону та й розказують, що в живих залишилось кільканадцять жінок, а решту перебито, поранено, бо ні з права, ні з ліва ніякої частини з російської армії не було, щоб прикрити навіть фланги. Скажете: «Що ж війна!» Помалу наближаємось

до старих кордонів «російської імперії» й входимо у велике, довге розтягнуте село Вікно. Тут бачимо, що хоянене кіннота, а особливо козаки; гусям, качкам та курям певно не буде спасіння. Що не буде з'їджене, то попаде в сакву (торба біля сідла), бо це спеціальність козаків і кінноти. В селі все зайняте, а через те проходимо його й стаємо під ліском на позиції; знов копаємо окопи. Коли знечев'я чуємо сміх і крик: «Бичков їде верхи на шістьох конях». Правда сидить він на одному коні спереду, а решту полишив так, як колись у графські карети запрягали. Підходить поручник Гордуладзе та питает: «Где взял лошади?» — Так, что господин поручник, эти два мне дали артилеристи, а эти два — санитарни части, а эти два, ну, взял он там, на поле. Ці останні двос коненят були не військові, а звичайні селянські робочі коні.

Зразу ж Гордуладзе наказав Бичкову відчепити ті селянські коні, а другому воякові доручив відвести геть на бік у поле і там залишити їх. Стоїмо в трьох та думаемо, що тепер маємо зробити з цими решту кіньми. Виринає питання чим їх годувати, а подруге, навіщо вони нам? Зайвий клопіт.

Бичков стоїть та й похмуро поглядає на нас. Якби раніше він був так зробив, то певно за такий поступок був би покараний, а зараз, свобода, покарай, то опісля можеш дістати кулю в печінки чи голову, бо подібних випадків було багато в російській армії, а особливо на передових позиціях. Вирішили ми, що нехай Бичков і доглядає їх, бо вояк з нього був нікудишній. На харчування для цих коней призначили лан вівса, що був не скощений.

Через пару днів довелось мені проходити недалеко обозу й захотілось поглянути на Бичкових коней. Бачу пасеться військовий кінь, а решту, не видно. Питаю, де є четверо коней. Бичков витягнувся уже цілком по-військовому та й каже: «Так, что одного отдал взводному унтер-охвіцеру, чтобы домой до Хотина заехал в отпуск, а решту продал.» «А де ж гроші?» — питают. Бичков криво посміхаючись відповів: — «Так, что, в очко програл.»

«Як за казенние кони ти проиграл?» Тоді він випалив: «Виноват», і став нерухомо. Махнув я рукою, повернувшись і пішов до окопів та й справа з кіньми на тому так і скінчилася.

Не більше тижня затрималися ми в селі Вікні, а далі наказано нам йти через Гусятин до села Шидлівці і там на Збручі зайняти окопи ще з 1914 року. Докотились ми на стару границю російської імперії десь на початку серпня. Окопи були запущені. Ми швидко приводимо їх до ладу

та й сидимо. Німці кожний день обстрілюють з гармат російське зепілля, а передових позицій не зачіпають. Росіяни теж не зачіпають і німецьких, бо кажуть не варто дражнити Німців. В запіллі було кількох забитих та поранених, але на загал панував спокій. Одного дня викликають мене до штабу дивізії. Йду пішком, а це буде кілометрів з 10. День ясний, сонце гріє хоч уже й вересень. Не доходячи до штабу в ліску, бачу сидять люди, соток до три буде. Придивляюсь, наші селяни, в руках ціпки, голови позвішували і щось колупають ціпками в землі перед собою. Підходжу до гурту та й вітаюся:

— Добрий день!

Ненече їх хто огнем припік, так швидко підвели голови вп'яли очі в мій бік, бож не сказав «здраствуйте!»

Питаю звідкіль та що тут роблять. Деякі з Київщини, є з Херсонщини — все люди старшого віку, по і під 50 років. Приїхали окопи копати, але оце тут якийсь офіцер казав, що треба йти воювати на передові позиції.

Погано, думаю, з резервами в «Матушке РОССЕ», коли вже таких людей на позиції направляють. Кажу їм, що йду якраз з позиції.

— «А чи далеко отої фронт?» питаютися похапливо. Кажу, що иа старій границі.

— О, то слава Богу, що на старій границі, бо коли вже воювати, то хоч на своїй землі.

— Авже ж, що будемо захищати, додав другий чоловік.

— Що ми вже чужого не хочемо, але що й свого не дамо, то вже не дамо, о, ні! Так довів свої почування цей чоловік.

— Я залишив жінку саму та малих діток дома, звертається ще один чоловік крізь сльози. Що вони будуть робити біdnі без хазяїна.

Чим я міг допомогти ось цьому чоловікові — нічим. Кругом руйнується все, люди гинуть, як мухи, а молох воєнний все жере, давай та давай нові жертви. Сьогодні ще ходить, а завтра, а може через годину й нема та й ніхто не звертає уваги на це. Потішив біdnих селян, що зараз уже нема таких боїв, як були раніш і певно, що й не буде, отже, безпечно, але не так, як було з початку, і всі воюни повернуться хутко додому.

Опісля я довідавсь, що ці люди попали таки на передову позицію, як доповнення до якогось сусіднього полку, але не нашої дивізії. Німці пронюхали, що прийшли нові люди, почали обстрілювати з артилерії, а потім провели легку атаку на той відтинок і селяни не витримали, підняли руки та й пішли в полон.

Сидимо в окопах та нудьгуємо. На сцену знов з'являється Бичков. «Так, что дозвольте поехать за політурою», це замість літературою. Та й порадились ми старшини, нехай іде, бо користі тут від нього майже ніякої.

Днів через десять повернувся Бичков і привіз три брошурки: «Павуки та мухи» та ще щось подібне, видання «Донская Речъ» лівих напрямків. «Чому так мало?» хотісь з вояків запитав. «Так, что одобрали в обозе, о, я вез цей мешок», чи правда, чи брехав — невідомо.

ВІЙСЬКО СЕРЕД РЕВОЛЮЦІЙНИХ ХВИЛЬ

Минув уже місяць окопного життя і аж десь в середині вересня прийшла зміна. Ми маємо йти до Проскурова, грузитись у вагони й іхати в Петроград рятувати Тимчасовий Уряд, бо большевики хочуть робити переворот. Виявляється що не було близько уже здисциплінованих військ, і треба було з фронту стягати, фінляндські дивізії. Приїхали ми в Проскурів. Перша дивізія вже від'їхала до Петрограду, але доїхала лише до станції Орша, де їй була обеззброяна червоною Ленінською Гвардією. Наша дивізія залишилася в Проскурові. Тут уже я довідався, що не було близько уже формуються у Києві та й, що в Києві є вже і Українська Центральна Рада. За два дні мені вдалося знайти Українця — старшину, що шукав зв'язків з українськими вояками та направляв їх у Київ. Цю роботу виконувано досить обережно, бо місто кишіло вже й червоно-гвардійцями та й московське командування слідкувало за «інородцями».

Словом, праця вербування українських людей у фінляндській дивізії проходила досить туговато. Духа свідомості, як в вояцької маси так і старшин, що походили з українських земель, було дуже мало. Позатим, те що більшість уміла говорити українською мовою, за малими винятками, більше нічого не знала про Україну та її історію. Старшини-Українці дивились ще й з особистого інтересу, недовірливо, ніби цей рух большевицький. Вони думали, що революція обернеться на щось нове ліпше, де можна буде далі працювати по фаху військовика; щебто мати посаду хоч і в російській армії. Найбільше лихо було те, що кожному хотілось, якнайшвидше піти додому після кількох років окопного життя й на згадку про боротьбу за Україну, часто махали руками, додаючи, що якось воно буде, ще вспімо. Були й такі, що оглядались на Ленінські гасла, де говорилось, що земля панська даремно переходить на власність селянству. Через те приходилося довго говорити

та додавати переконуючі факти, що ту землю треба щé мати, а для цього треба творити свою власну державу, а тí гасла, що зараз висувають большевики, є брехливі. Дехто вірив, а інших тягло таки до гасла «грабуй награбоване». Тих, що виявляли згоду йти до українського війська направлялось до Києва на відпусткові перепустки, або посыпалось у командировку, чи просто радилося — махай пішком. Звичайно, що й тут були хитрі «хахли», бо деякі пойшли до хат і там сиділи.

Грузини були багато більш рухливі від нас, Українців. Вони, як тільки довідались у Проскурові, що Грузія проголосила свою самостійну державу, на другий день всі тайно поїхали в Грузію та ще й повезли туди запасову зброю. Поручник Годуладзе повіз з собою розібраного кулемета, дві рушниці, три револьвери та соток по три набоїв до кожної одиниці. Треба було бачити, як радісно світились його очі, та як високо була піднесена його голова.

Помітив я ще одно, що з кожним днем на вулицях міста все більше і більше з'являлось вояків з червоною стрічкою на лівому боці грудей. Це вже був знак, що такий вояк уже був прихильником Ленінської орієнтації, був большевиком. Фінляндська дивізія була розміщена в касарнях і контакту великого з містом не мала. Певно тим способом командування думало, що забезпечить, себе перед впливами революції і збереже якнайдалі дисципліну. Тут же нас застав і наказ про зняття пагонів. Це викликало багато ексцесів, а навіть убивств та дало до рук вояків переводити самосуди над тими, хто відтягав, або не хотів виконувати цього наказу. Пригадую випадок, коли на залиничній станції в Проскурові озвіріла група салдатів замордувала якогось генерала, старшого чоловіка, за те, що сидів у пагонах на станції, чекаючи потягу.

В кінці жовтня большевики опанували положення та захопили владу по великих містах і почали швидко перетворювати армію, надаючи їй нову назву Червона Гвардія. Після цього нашу дивізію перевели на постій в село М., сім кілометрів від міста Бар на Поділлі. Село велике, всі ми розмістилися по селянських хатах навіть вигідно. Військових вправ не було ніяких, а через те ѿ вояки вешталися по селі купами. Так жили ми в селі М. з тиждень. Одного вечора я пішов оглянути розміщених людей та переговорити з кількома про їх від'їзд до Києва. Підходжу до одної хати і через вікно бачу, що кілька вояків сидить кругом стола, а один, Братющенко, щось читає. Входжу в хату та питую чи все впорядку та що вони роблять. «Читаємо», відповів Братющенко, здоровий кремезний полта-

вець. Підходжу до стола і бачу книжку, що лежала перед ним. Книжка груба, неначе біблія, перелистовую сторінку, щоб побачити наголовок і читаю: «Карл Маркс, Капітал». Розпітую, де дістали та як давно. Відповідають, що привіз Бичков вже місяців два назад і носимо її в мішку для річей. Мені самому хотілось перечитати її, бо раніш царський уряд був заборонив тримати такі книжки по бібліотеках, а дістати десь збоку, було не можливим. Розповідають, що ця книжка дуже добра, бо тут написане, як люди одні стали багатими, а другі бідними. Треба тепер забирати від поміщиків землю, а фабрики від багатів і робити так, щоб було всім по рівному. Так, кажу, все то добре, але землю треба мати, щоб її ділити, а в нас нема. Ось люди, як Грузини, Поляки, навіть Білоруси вже проголосили власні держави, то й землю будуть мати свою й робити з нею так як їм буде вигодно, а не те, що пише Маркс, чи не пора б і нам братись за будову своєї держави, бо сидіти тут довше нема чого, а треба іхати до Києва, там уже люди щось роблять. На мої слова ніхто не відповідав. Я подививсь ще раз по їх обличчях і вийшов: Слідуючого дня трьох зголосилось іхати до українського війська, а Братющенко залишився далі читати «Капітал».

Незадовго після цього було оголошено, що в такий то день відбудеться мітинг для всіх. Перший мітинг за час революції в дивізії, то що мають приїхати на цей мітинг аж три промовці. Зацікавлення було велике, як в старшин та і в салдатів. По середині села був майдан, а на ньому стояла невисока геодезична вишка, в ній зробили вже й поміст з дощок, це й була трибуна для промовців. В назначений день полк був уже на майдані і в означену годину приїхало трьох якихось цивільних молодих промовців. Мітинг розпочався. Промовці балакали по черзі і все розхвалювали партію большевиків та Леніна. Казали, що земля селянам буде без викупу, а фабрики та заводи робітникам, але для досягнення цього всього треба всім і нашому полкові і дивізії підтримувати большевиків. Враження від промов на маси салдатів було помітно добре, бо у багатьох ясніли обличчя та на устах мелькала задоволена усмішка. Говорили московською мовою, але в одного промовця був поганий акцент і вимова літери «р» не звучала фонетично по-московському. Тут трапився і прикрай випадок з тим промовцем, бо один з салдатської маси викрикнув. «Ей, та це ж той Жидок, що втікав з позиції, коли Німці обстрілювали з тяжкої артилерії». Розпочався сміх та вигуки «далой», і той нещасний балакун десь хутко з помосту зник. Знову тиша. На поміст поволі почав вилазити Бич-

ков. Люлька в зубах, дим з рота пихав, як у паротязі, на грудях червона стрічка і дехто почав гукати. «Ось Бичков зараз скаже». Нарешті він виліз, оглянувсь навколо, вийняв люльку з рота та й почав з криком: «Товарищі, берите пулімети, винтовки і всіх етих буржуев, эх, мать их...» Це була й вся його промова. Весь майдан загув від такої промови. Бичков зліз, ніби ці крики до нього не відносилися, побідоносно вип'ялив наперед груди та задравши голову, як гусак і гордо проходив мимо купки салдатів зі своєї частини, мовляв, дивись, який я герой. Але котрийсь з салдатів запитав його: «Чого це ти, Бичков, так коротко говорив?» «Да, я хотіл много сказати, да как-то забил», одгрізнувся він. Але опісля мітингу, червоних стрічок на грудях у салдатів було вже більше, а навіть деякі офіцери та кож, поначіплювали. На другий день вже і полковий революційний комітет організувався, а Бичков був там одним із перших.

Я вирішив якнайскорше полагодити ще справу кількох людей та від'іхати поки ще не пізно. Довідується, що командир від'іхав на відпустку, а командири батальйонів теж подались до Києва, хоч всі вони були Москалями; далі і деякі нижчі старшини за ними виїхали. Ніхто не пробував робити якоєсь протидії. Всіх огорнула рвучка хвиля революції. Несподівано прийшов наказ перевести дивізію в м. Бар на довший постій.

Місто Бар, на Поділлі, було брудне, вулиць мощених було небагато, тож приходилося чвалати чобіт'ми по грязюці. Правда, при кінці листопада хутко все замерзло та покрилось снігом, але болото далось в знаки. Мешкав я удвох (я і Соколов), у якоєї небагатої жидівської родини, яка ставилась до нас ввічливо, та де в чому й допомагала. Чез рік два дні прибуло поповнення людьми десь аж з Ростова н/Доном. Хлопці були всі молоді, кремезні, але політично вони були вже так вишколені та наставлені до Ленінського вчення твердо, що мабуть і самому Леніну не уступили б у агітації. Вони поводились досить брутално з салдатами, що були на фронті, а особливо з офіцерами. Коли другого дня Соколов пішов з котелками по обід до кухні, то його там ці молоді прилаяли та примусили стати аж на кінець черги за те лише, що він офіцер, хоч він жодної кривди нікому з них не зробив. Безладдя збільшувалось щогодини. Мітинги відбувались щодня, а часом і два рази денно. Мораль упала зовсім, особливо причинились до цього ці новоприбулі. За перепустками завелась черга. Фронтові салдати почали масово від'їджати, бо команду-

вання переходило вже до комітету, де грали велику роль симпатики Леніна.

Робити мені особисто вже не було що, бо все, що стосувалось до відправи людей до Києва — закінчилось і я вже сидів кілька зйтих днів. Тоді мене цікавив процес розкладу такої бойової частини, якою була друга фінляндська стрілецька дивізія, бо він був для мене новий. Дивно виглядало якось те, що самі «руssкие» люди, а їх була більшість, допускали своїм же агентам розкладати свою частину. Вони могли перейти до большевиків без ексцесів і розкладу, бо ніхто їм не перешкоджав. Такий жалюгідний процес розкладу проходив і в других частинах. Дивізія, як військово організована частина, перестала існувати: це була вже ватага озброєних людей, здібних на все.

Мабуть через тиждень, після нашого приїзду до Бару, вечером, прибігла господина та й каже: «Знаєте що, вам би лучше було виїхати звідси, бо в комітеті постановили виарештувати тих, хто не перешов до большевиків. Догадуючись, що то робота Бичкова, того ж вечора, захопивши необхідні речі та дещо зброї, потайки з Соколовим я виїхав на станцію Жмеринка. Тут уже контролювали червоно-гвардійські патрулі папери та багаж. Непомітно можна було виїхати тільки як хворий санітарним потягом. Через лікаря, на лікарському пункті, справа вдалась і я на другий день був уже в Києві, а Соколов, не знаю, чи доїхав дідому, чи ні. Недовго минуло часу, коли друга фінляндська стрілецька дивізія, як мені оповідали, була повністю опанована большевиками. Вона машерувала в напрямку на Київ під командуванням відомої большевички Бош. Під малим містечком Ушомиром, на Волині, з цею дивізією мав сутичку генерал Загродський.

Від „Боже, Царя Храні“ до „Вже Воскресла Україна“

Рік 1915. На північному фронті російської армії щось не дуже то везло. Казали, що щось не дуже то впорядку з генералами. В запіллі, що не місяць, то все нова мобілізація старших і молодших річників. Нарешті дійшла черга і до «ополчення», цебто до резерви, яку призовалося у дуже скрутних випадках. Ополченці не проходили військової муштри десь у касарнях, а брали їх лише на місяць часу до повітового міста, як популярно казали, «на тридцять два борщі». Тут їх коротко вчили військового діла, як обходиться з кріском та як стріляти. Убрання ополченці мали своє домашнє, але, щоб вони відрізнялися від інших

цивільних людей, то їм причіпали на шапки бронзовий хрест, на якому було написано: «За Веру, Царя і Отечество». До цього сорту вояків належав і я.

Десь у місяці серпні 1915 року покликано мене на перевірочну комісію. Іду. Подивились на мене зі всіх боків і сказали «годен». Що ж, війна й нічого мені вдіяти, треба й на фронт іти. Але, думалося мені, може якось повезе. Не всіх же убивають на фронті.

Через тиждень знову покликано мене до повітового військового начальника. Дали папери зі спрямуванням до Нижнього Новгорода. Зі мною приділено також туди шкільногого товариша. Ідемо, значить, удвох. Вересень. На дворі тепла і гарна погода. Люди на полях працюють — копають картоплю, сіють озимину та збирають огородину. Листя на деревах ще зелене. Всі люди ще одягнені по-літньому.

Доїхав я до Києва, а тут ще тепліше. Погода ясна й соняшна. Пересіли ми з товаришем до поїзду, що їде до Москви. У вагонах тісно, гамірно, де-не-де чути сміх, а де й схлипування. За день ми доїхали до Харкова, а далі їдемо в напрямі Курська. Під вечір другого дня до наших ух долетів голос кондуктора:

— Москва, виходи!

Вийшов я з тоавришем. Дивимось, а тут уже сніг. Москалі їздять санями. Питаемо, як доїхати до Нижнього Новгорода і нам відповідають різно. Один каже сюдою треба йти, другий тудою, а кудою справді треба йти, Бог його знає. Так проблукалися ми, питуючи дорогу, з годину і вкінці зайшли до «Харчової». Дивимось, а тут Москалі сидять у одних сорочках і съорбають чай. Посідали й ми, бо таки і втомуились були та й померзли.

Підходить до нас хлопець і питає:

— Прикажете чайку?

— Так!

— А как вам, з щипцуном, или без?

Я глянув на моого товариша, а він на мене, бо ми не знали, що то таке отої «щипцун».

— Давай без щипцуна, сказав я, та й думаю, певно без щипцуна треба буде менше платити. По якімсь часі приносить нам хлопець один великий чайник, а на нім менший і чотири кусочки цукру. Випили ми по шклянці чаю.

Іхали ми цілу ніч і ранком вже були в Нижньому Новгороді. Місто велике, то й походити було куди та й оглядати було що. Два дні ми ходили по місті й оглядали його деякі цікаві пам'ятки, ярмаркову площа та кремль. На третій день, в обідню пору, прийшли ми в полкову канцеля-

рію, щоб зголосити свій приїзд, думаючи що до вечора хіба нас не поведуть на військові вправи. Але ми даремно надіялися. За кілька хвилин всі наші формальності були полагоджені. Нас записали в частину, яка виходила після обіду на вправи. Не вспіли ми пообідати якслід, як десь з'явився наш безпосередній начальник -- ефрейтор, вистройов нас у чвірки і повів на площеу вправ.

Випрсвадивши нас на площеу вправ, ефрейтор, видно хотів показати свою владу, почав нами викручувати, то вліво, то вправо, то кругом, то кроком руш... і так до самого вечора, навіть хвилинки не дав вільної, щоб покурити папіроса. Ввечері завів нас до приміщення, де нам дали хліба й юшки на вечерю та сказали, що ми тут маємо й спати.

Я почав розглядатися за земляками. З України було в цій часині може щось з десять, а все решта Москалі. По 9-ій годині сказали нам лягати спати на нарах, збитих з дошок ліжках. Нари були в два поверхі, щоб більше можна було змістити людей в тій кімнаті. Коли приміщення було розраховане на 30 осіб, то тепер при подвійних нарах містилося тут 60 людей. Замість сінників, під бік треба було селити солом'яні мати, повні всякої насікомої погані. Хоч як я був утомлений, то я не міг спати. Бруд і насікомі не давали спати.

На другий день рано в п'ятій годині ми всі вже були на дворі. Мороз доходив 25 ступнів Цельсія. Почали ми заняття біgom і так бігали може зо дві години, аж добре вточали сніг і площа стала рівною і твердою. А далі знову почали різні вправи і так до вечора. За тиждень, ми вже йдемо, як справжні вояки, всі «вногу» ще й пісень виспівуємо: «Єдет, єдет белий русский цар», «Матушка Россия всему свету голова» та інші.

Якось наш вишкіл тривав довго. Нас тут захопило й Різдво. Святкували ми його три дні, то й вільний час був від занять. В тім вільнім часі, діставши дозвіл від команди, я пішов з київлянином Сидоренком у село, щоб заглянути, як живуть Москалі. Забрили ми аж за 25 кілометрів від Нижнього. Село невеличке, може мало зі сотню дворів. По будинках було видно, що село бідне.

Ми зайшли в найкращу хату. В хаті підлога і видно, що є сяка-така чистота. Серед хати стоїть старий з бородою чоловік і щось клепає на ковадлі.

— Зздравствуйте! — кажемо.

— Зздравствуйте! — відповідає чоловік. А одклена? — питает.

рію. щоб зголосити свій приїзд, думаючи що до вечора хіба нас не поведуть на військові вправи. Але ми даремно надіялися. За кілька хвилин всі наші формальності були полагоджені. Нас записали в частину, яка виходила після обіду на вправи. Не вспіли ми пообідати якслід, як десь з'явився наш безпосередній начальник — ефрейтор, вистройов нас у чвірки і повів на площеу вправ.

Випровадивши нас на площеу вправ, ефрейтор, видно хотів показати свою владу, почав нами викручувати, то вліво, то вправо, то кругом, то кроком руш... і так до самого вечора, навіть хвилинки не дав вільної, щоб покурити папіроса. Ввечері завів нас до приміщення, де нам дали хліба й юшки на вечерю та сказали, що ми тут маємо й спати.

Я почав розглядатися за земляками. З України було в цій часині може щось з десять, а все решта Москалі. По 9-ій годині сказали нам лягати спати на нарах, збитих з дошок ліжках. Нари були в два поверхі, щоб більше можна було змістити людей в тій кімнаті. Коли приміщення було розраховане на 30 осіб, то тепер при подвійних нарах містилося тут 60 людей. Замість сінників, під бік треба було селити солом'яні мати, повні всякої насікомої погані. Хоч як я був утомлений, то я не міг спати. Бруд і насікомі не давали спати.

На другий день рано в п'ятій годині ми всі вже були на дворі. Мороз доходив 25 ступнів Цельсія. Почали ми заняття біgom і так бігали може зо дві години, аж добре вточали сніг і площа стала рівною і твердою. А далі знову почали різні вправи і так до вечора. За тиждень, ми вже йдемо, як справжні вояки, всі «вногу» ще й пісень виспівуємо: «Єдет, єдет белий русский цар», «Матушка Россия всему свету голова» та інші.

Якось наш вишкіл тривав довго. Нас тут захопило й Різдво. Святкували ми його три дні, то й вільний час був від занять. В тім вільнім часі, діставши дозвіл від команди, я пішов з київлянином Сидоренком у село, щоб заглянути, як живуть Москалі. Забрили ми аж за 25 кілометрів від Нижнього. Село невеличке, може мало зі сотню дворів. По будинках було видно, що село бідне.

Ми зайшли в найкращу хату. В хаті підлога і видно, що є сяка-така чистота. Серед хати стоїть старий з бородою чоловік і щось клепає на ковадлі.

— Зздравствуйте! — кажемо.

— Зздравствуйте! — відповідає чоловік. А одклена? — питас.

— З Нижнього — відповідаємо. А чого то ви на Різдво клепаєте — питую.

— Обруч лопнув на бочці, то й направить нужно.

Нав'язавши ось так розмову, почав він розпитувати нас звідкіля ми та при тім нарікав на своє бідне життя та війну, яка забрала молодих людей, а між ними й його синів, а залишились тільки жінки та й тих готово начальство брати.

Оглянули ми ще декілька хат і зі всіх виглядала нужда і біда. Одяг на людях був бідний, хоч це було й Різдво. Ветраючись до Нижнього, дорогою ми розмовляли і оба з київлянином прийшли до одного висновку: Москалів біда же не на Україну і вони всі дуже хотять переселитися до нас.

Як ми прийшли до касарні, то нас зараз обступили зі всіх боків вояки та почали випитувати, що ми в московськім селі бачили та як нам це все подобалося. Ми розказували все так, як бачили й порівнювали з тим, що мають і як живуть люди у нас, навіть найбідніші. Москалі слухають, крутять головами та тихо зідхають. Не обійшлося при нашім оповіданні і без веселих втручувань зі сторони слухачів, які розсмішували цілу залю людей.

На військових вправах вже й половина січня 1916 р. наближалася. Частина, в якій я учився, мала вже відходити на фронт, та мене і ще кількох післали до військової школи. На наш Новий Рік я вже був у Москві в Алексіївській військовій школі (Лефортово). О, тут уже було цілком життя інше від попереднього. Вже не було чути «матюка» на кожнім кроці, як це було у вишколі ополченців. Десь-колись яйсь старшина Москалъ процідить крізь зуби «матюка», але так собі під носом, мабуть, для вправи, щоб не забути.

Частина, до якої мене приділили, була зразкова: харчів було подостатком, всюди панувала чистота й порядок, але зате не було в моїм тілі одної частини, яка не була б продовж дня в русі. Приходили ми всі так втомлені, що й жаутувати нераз відхочувалося. Лежачи на ліжку ледви живий, все думкам не було спокою. Думалося про рідний край, про родину і про те, що буде зі мною далі. Кожного дня я приходив до такого заключення:

— Що ж, готують командний склад і з нас виробляють безвільних автоматів, замість свідомих своїх обов'язків вояка. Всі ми маємо йти разом зі сірою масою вояцтва затикати своїми грудьми прориви на фронті. Вже багато перед нами загинули за «Веру, Царя і Отечество», а між ними майже половина наших людей з України. Про цей обов'язок смерти за «Веру, Царя і Отечество» пригадували

кожного дня командири, про нього щоранку і щовечора співали солдати у пісні «Боже, Царя храні». Як довго так воно буде?

Відповіді на таке питання я не знаходив. Я обертаємся на другий бік і втомлений засипляв глибоким сном.

Минув місяць у школі. Напередодні присяги улаштовано параду під назвою «Похорони цивіля». У великий руханковій залі був зроблений катафальок, а на ньому в труні чучело, що уявляло цивільного мертвого чоловіка. Все це робилося в таємниці від нас.

В 12-ї годині вночі всіх нас побудили і казали скинути всю білизну, а натягнути на ноги тільки чоботи. Мундур, шапку і рушнице казали взяти в руки. На такий наказ кожний зробив великі очі, бо не зновав, що воно таке сталося. Дехто думав, що може пожар, а дехто, що це якась кара для нас. Та наказали нам маршувати до руханкової залі. Виходимо на двір, а то йдуть і другі сотні, але кожна одягнена по-іншому: одна уявляє арабів, друга — індійців, третя — ще там когось і т. д. Всіх построено, як на параді і нас також. Були промови на тему, що кінець цивільному чоловікові і кожний з нас тепер військовий, який має віддати душу й тіло «за Веру, Царя і Отечество». Далі почалася панахида включно з псевдо-священиком. По цій церемонії наказали нам врати військовий мундур і почався під такт музики перегляд частин, а далі й похорон чучела. Парада тягнулася більше як годину. Залія не була отопленою і зуби кожному від холоду не переставали цокотіти, а нам, то особливо. На цій параді вищого офіцерства не було, а тільки підофіцери. Під вікнами було видно багато облич, цікавих на сенсації. Казали, що ця парада, це така традиція цієї школи, я думаю, що ця традиція трохи дикунська.

Склад учнів Олексіївської військової школи був добірний ростом, але різнонаціональний. До цієї школи приймали не нижче, як з середньою освітою. У загальному — переважали Москали. З України було нас може 25% і всі ми себе звали «русскими». Не зважаючи на те, хоч ми звали себе «рускі», то Москалі до нас ставилися з презирством, мов нижчих породою людей, та кликали нас «хахлами», а деякі то так нас ненавиділи, що при зустрічі відверталися.

Особливо в'ївся нам в печінки Єжов, може й родич відомого при Сталіні ката. Цей при зустрічі з Українцями шипів від ненависті, приказуючи: «Эх, этих хахлов надо было б всех вырезать». Чи то був у нього вияв великого московського патріотизму, чи його дурноти, не знаю, але

йому подібних було багато. Це він повторював не раз, коли ми збирались на перерві в кімнаті для курення.

В наслідок такої атмосфери і поведінки Москалів ми, Українці, трималися разом та в невеличкіх гуртках обговорювали питання, що нам робити. Тоді то про Україну ми рішили не згадувати, бо це розпалило б ще більшу ненастивість і хтс зна чим вона скінчилася б. Зате ми все обстоювали і боронили нашу мову, звичаї і наш національний побут. Ця різка різниця мовна, культурна і побутова була першим збудником, у нас багатьох, національної свідомості. Часто, в неділю у вільний час, ми збиралися десь у кутку та ділилися своїми думками та висновками, до яких ми дійшли в часі наших роздумувань. Помало ми доходили до свідомості нашої національної традиції та до окремішності історичного минулого нашого народу.

Не бракувало в цій школі також і таких, що хоч походили з українських губерній — іуважали себе «руссими», але від нас бокували. Ми, звичайно, їх дуже береглися, бо це були кандидати на Москалів і ради того, щоб приподобатися начальству, могли на нас зробити донос.

Особливо сильний вплив на пробудження нашої національної свідомості мала доба козаччини і твори Гараса Шевченка. В наших головах, не то, що в школах середніх і вищих, нам втovкмачували про «єдиний русский народ» та «великую Росію», то козацька доба будила в нас думки, що козаки на Дніпрових порогах не були «руссими», що Шевченко, який у своїх віршах оспівав козацькі славні героїчні походи не був «русским», ні «малорусским писателем», а українським, бо сам він у багатьох місцях згадує, як свою батьківщину, не Росію, а Україну.

Так то помалу-помалу в наших головах зроджувалася думка, що ми Українці і нашим завданням повинно бути відродження тої самостійності, яку Україна втратила по Полтавськім бою 1709 р. Як це робити, яка форма суспільного і державного устрою повинна бути, признаюся, ми тоді не думали. В порівнянні з нашою свідомістю і нашими силами, це була наша далека мрія. Ми одно тільки точно собі освідомлювали, що треба більше людей, які думали б приблизно тає само, як ми. Це була й вся наша, скажімо, програма мінімум. Кожний себе потішав, що знайде більше однодумців у тих частинах, до яких кого приділять. Та багато з нас пречислилися. В частинах ми стрінули сіру вояцьку масу, яка знала, що має битися за «Веру, Царя і Отечество», і більш нічого. Одно, що їх об'єднувало, це територіальне земляцтво, мова та звичаї. Ці елементи були

першими, що лягали в основу національної свідомості вояків-Українців.

Коли вибухла в Петрограді революція і не стало царя, то ця свідомість ще більше закріпилася, але вона не встигла поширитися і дійти до самих глибин розуму і серця. Треба було багато енергії, вміння, терпеливості та сили волі всім великим діячам, як М. Грушевському, Петлюрі й ім подібним та цілому рядові меншим діячам, щоб з посеред інертної маси знайти свідомий і патріотичний елемент, що творив ядро визвольного руху та надавав національну фарбу нашій армії та цементував її в могутню ударну силу.

Згадуючи сьогодні в 40-річчя проголошення української самостійності великих діячів, не забудьмо згадати і рядових патріотів, яким, як казав літописець, «ність числа». Всі оті роєви, вістуни, десятники, сотенні, полковники, всі канцеляристи, провіянтові — все це рушії нашої визвольної справи в московській армії. Багато з них пробуджувалися під звуки національного гімну «Вже воскресла Україна», а пробудившись, будили далі вояцьку масу. Рештки одних і других сьогодні розсіяні по всіх країнах світу заробляють на свій прожиток та далі тягнуть як можуть українську справу до вершин повної волі і свободи.

Не бракує серед нашої сучасної суспільноти таких, яким всі труди, кров і життя нашого минулого, нічого не варті, бо тоді не було їх партії. Та це не має впливу на той великий процес, який відбувається в нашій суспільноті як в Україні так і за кордонами. Ми, як нація, йдемо певним і твердим шляхом до відновлення Української Народної Республіки, яка вже існувала в 1917 р. («Народна Воля»)

Короткий огляд організації „Волинської Повстанчої Армії“ в 1921-1922 р.

По трьох-чотирьох днях після трагедії під м-ком Базар, в листопаді 1921 р. до села Дідковичі Овруцького пов. на Волині, завітав таємничий чоловік. Був це Панас Єрмолаєвич Петрик, один з учасників Зимового Походу ген. Ю. Тютюнника. Він, за його словами, втік з під с. Міньки після розгрому відділу ген. Тютюнника. Для орієнтації наведу, що с. Дідковичі лежить на віддалі 30 км. на захід від м-ка Базар. Була зима, морози доходили до 20° - 25° , а одягнений він був досить бідно. По наказу влади про кожного чужого невідомого чоловіка треба було повідомляти старосту села, тому його запроваджено до Петра Куприненка, що тоді був старостою. Цей останній наступного дня звів

Петрика з Лукашем Косцюшком, бувшим мічманом балтійської фльоти, що досить добре орієнтувався в «революційних» справах і відігравав поважну роль в політичному житті села й околиці, а може й цілого повіту. Варто згадати, що Косцюшко був у 1917 р. членом Революційної Ради балтійської фльоти.

Петрик перебрався на конспіративне помешкання до Косцюшко. Днів через три-чотири після ульковання Петрика, в селі була організована ініціативна група з більш революційно настроєних елементів села, яка вирішила створити організацію для боротьби з большевиками. До цієї групи увійшли: П. Петрик, Л. Косцюшко, Андрій Зосименко, Андрій Лазаренко та Данило Шуляренко, теж бувший матрос балтійської фльоти. Десять в роках 1925-26 він повернувся з Франції, де перебував на еміграції, до свого села й відіграв дуже ганебну роль свідка ГПУ. Завдяки його зізнанням багато людей було розконспіровано і розстрілянно. За рік до другої Світової війни Шуляренко забрав жінку й десь з села зник. Решта членів ініціативної групи згинула від рук ГПУ в рр. 1923-24. Петрик, перезимувавши в Польщі в 1923 р. втік з табору в Каліші й опинився знов на Україні, де дістався до рук ГПУ, був засуджений і засланий на 10 літ на Сибір. Косцюшко теж дістався до ГПУ і, правдоподібно, був розстріляний.

Повертаю до діяльності організації. Що було вирішено на першій нараді — не знаю, лише знаю, що постановлено було зробити все можливе, щоб люди не вивозили «продпідатку» (податок натурою з господарства), а також робити пасивний опір, затягувати виконання розпоряджень влади й т. п., але робити все це обережно, тихо.

Ця агітація мала поважний вплив на доставу «продпідатку», як зерна так і м'яса. Були випадки, що селяни, перевірідждаючи річку, перекидали фіру у воду, щоб збіжжя намокло, а тоді везли його на пункт. Тоді большевики ще мало на це звертали уваги, лише домагалися, аби якнайскорше збіжжя було звезене. Наслідки були такі: за два тижні у всіх магазинах, де сипали зерно, мокре збіжжя поросло й засіки зазеленіли, як на полі на весні. Згодом большевики міняли це зерно на сухе у відношенні 3:1, себто за пуд доброго зерна давали три пуди пророслого. Дозволили навіть гнати самогон, хоч попередньо за пару літер самогону суворо карали, навіть розстрілом.

Маючи такі наслідки з доставою «продпідатку», ініціатори вирішили продовжувати боротьбу і за порадою Петрика почали по околичних селах творити гуртки військового характеру. Петрик, щоб придбати собі більшого авторитету

тету, казав, що він має добрі зв'язки й знайомості в Уряді УНР, а навіть Головний Отаман С. Петлюра знає його особисто. Казав навіть, що коли буде треба, то дістанемо зброю з Польщі, з Каліша, а також допомогу порадами та іншим. Все це, як виявилося пізніше, було блефом і Петрика у 1922 році в Каліші мало не розстріляли, бо ніхто не давав йому жадного доручення, а на еміграції переконались, що повстаннями вже нічого зробити не можна й що це лише надаремна трата людей; запанувала думка, щоб все здібне, революційне, хоронити надалі, на слушний час, бо чекалось, що ось, ось, як не за рік, то за два напевно з большевиками щось станеться. Але не так сталося, як чекалось. Тому Петрик з Каліша мусів тікати на Україну, коли стали відомі страшні наслідки його праці.

Настрій селянства для організації був дуже відповідний. Безперестанні продовольчі податки на хліб, м'ясо, яйця, мед, сіно не давали людям спокою ні вдень, ні вночі, бо москалі тоді сиділи голодні, іли хліб переміщаний на половину з половою, а решта іла напів передергтий ячмінь; вночі зібрання, вдень праця з кіньми. Селянство вже злагнуло, що дісталось в мішок і радо сприймало всяку вістку, що була проти большевиків. Свідомість національна теж росла, бо часто чути було від цілком неписьменних селян: «Не даремно мій покійний батько казав, що поли вріж, а від москаля відчепись». Крім того, перед приходом Тютюнника по селах була розвинена широка національно освідомлююча праця висланцями, що з Польщі приходили на Україну, бо кордони тоді не були ще так стисло обсаджені, як пізніше. Якщо повстання ген. Тютюнника не вдалося, то це виключно дякуючи зимовому часу. Прииди Тютюнник за три місяці перед листопадом — образ був би інший: на Україні тоді по селах кипіло, були люди, була зброя, але 20° - 25° морозу докучали більше, ніж большевики. На мою думку, поляки теж були запікавлені в тім, щоб повстання не вдалося.

Село Дідковичі в той час нараховувало до 3,5 тисяч мешканців і було може найсвідоміше з околичних сіл. Вже віддавна мало двоклясову школу, отже не було вже так темне. Крім того, селяни іздили на заробітки на піввідень України — на Херсонщину, Кубань і мали змогу бачити життя в інших околицях. В початках революції вони ніби поділяли погляди большевиків аж до часу, коли з'явились большевицько-московські агітатори. «Чи ти хочеш від них добра, коли він (большевик) де не сяде то рукою тягне воші з-за пазухи» казали селяни.

При таких настроях селянства праця в організації пішла

швидким темпом. Була дотримувана стисла таємниця, поскільки це можливе серед селянства. На чолі організації стояли Косцюшко і Петрик, вони ж утримували зв'язок з іншими селами. Через рік організація нараховувала до 15 тисяч людей, військово вишколених, в більшості бувших вояків царської армії. Район діяльності охоплював цілу східну Волинь. На одному з зібрань організації дано називу: «Волинська Повстанча Армія» і впроваджено військовий послух та поділено на частини згідно з вимогами військового статуту. Отаман і штаб керували організацією. Мета — боротьба з більшевизмом всякими засобами, а зокрема було вирішено помстити розстріляних під Базаром.

На початку 1922 р. були села, що могли виставити цілу сотню озброєних людей, а поз інших були півсотні й менші частини. Початково дане було розпорядження провадити боротьбу пасивними засобами — не достарчати «продподатку», саботувати накази влади й т. ін. ГПУ вже відчувало існування якоїсь організації, але ще не знало ні штабу, ні керівників. Дякуючи необережності одного з членів організації (Павла Недашківського) ГПУ вдалося впровадити до організації свого агента Кивило. Кивило дістався в самий центр організації й певно був там «своєю» людиною, знов багатьох зв'язкових, що приходили до штабу, а також уповноважених. За свою юдину роботу Кивило одержав орден «Красного Знамені».

Військовиків було по кілька чоловік у кожному осередку. Чомусь Петрик та Косцюшко ставились до нас стримано, не втасманичували близче в організаційні справи, а тримали, як вони казали, як фахівців. У останній місяці 1922 р. мені було доручено військово школити «новаків». Праця провадилася за селом на «кладовищі» й то здебільшого вночі. Треба сказати, що це відбувалося не конспіративно.

Тимчасом ГПУ не терпілось. Треба було розпочати ліквідацію організації, але для цього вимагалось якогось активного виступу, щоб мати підставу до арештів. В перших днях жовтня 1922 р., правдоподібно за радою Кивила, був Петриком та Косцюшком запланований похід на Базар невеличким відділом до 200 чоловік, щоб помститися на жидах за тих 359 вояків, яких ГПУ розстріляло під Базаром, бо, мовляв, наказ про розстріл підписав Якір.

Згідно з пляном у визначеному місці зібрались до 200 чоловік повстанців, які вже пройшли були до 7 км. в напрямку Базару, коли наспів гонець з наказом похід відкликати. Тож добре та розумно було зроблено, бо запобіжено зайвому й цілком непотрібному проливу крові.

ГПУ вирішило тоді ліквідувати Петрика та Косцюшка.

Для цього в Коростені був інспірований з'їзд соціал-демократичної партії. В сдній хатці в сколиці Коростеня, на наказ Косцюшка, зібралися Косцюшко, Петрик, Кивило та ще кілька агентів ГПУ, які казали, що вони члени місцевої організації соціал-демократів. По кількох годинах нарад світло в хаті згасло, двері були підперті, а присутні кинулися до Косцюшка та Петрика з криком «руки догори». Тоді лише Косцюшко і Петрик зрозуміли, що дістались у пастку, але якось обом вдалось дістатись до дверей, висадити їх та й втекти.

Ранком десь 10 жовтня 1922 р. вся організація була поставлена на ноги, проголосовано мобілізацію, але запізно, бо карна дивізія Котовського обсадила всі дооколичні села, а Дідковичі були сточені кіннотою. Було тут ГПУ з Коростеня та Житомира, почало переводити арешти; взято закладників. Заарештовано багато винних і невинних, всіх арештованих перевезено до в'язниць у Житомирі та Овручі і майже всі вони там і погинули. Оповідали пізніше, що їх навмисне годували хлібом з домішкою меленого шкла, аби скорше вимерли.

Невеличкій частині вдалося продергтись у ліс, що знаходився у віддалі півтора кілометра від села. Тут і зібрались найактивніші і зробили нараду, що робити далі. Постановили, що хто може й кого не знають, нажай іде на південь України, а кого знають, себто кого бачив Кивило, той мусить перебратися за кордон, до Польщі з тим, що на весні мусимо повернутися знов і провадити боротьбу. Так вирішили, але так не сталося.

По дорозі до кордону нас назбиралось до 40 чоловік, але кордон Польщі перейшла лише група з 22 чоловік, а решта повернула додому, кажучи, що ліпше загинути на рідній землі, ніж тинятись по чужині. Косцюшко та ще кільком особам весною вдалося вернутись, а решта залишилась на еміграції. Косцюшка й тих, що повернули, ГПУ виловив і розстріляло. При ліквідації організації «Котовці» жорстоко розправлялися з тими молодими хлопцями, яких зловили десь у лісі, хоч би вони були цілковито чужі організації. Так у звірячий спосіб був замордований хлопець з с. Дідковичі Степан Лазаренко, якому стято голову, а самого порубано на кавалки.

Коли в кінці жовтня 1922 р. вночі ми (нас було 22 чоловіка) перейшли польсько-советський кордон в районі села Купель, то перше, кого ми спіtkали, була польська погранична військова охорона. На пограничній «пляцуфці» зробився переляк. Зброю, яка була з нами, ми знищили: зле на тому вийшли, бо у поляків склалося вражіння, що ми

— якась грабіжницька банда. Після короткого допиту, коли польська прикордонна сторожка упевнилась, що ніякого диверсійного нападу не буде, нас розмістили на ніч у тому ж селі, де ми перейшли кордон. На другий день поляки знайшли зброю, але ми вияснили, що не хотіли робити кло-поту. Під охороною двох вояків нас відіслано до Пінська. Подорож ця тривала кілька днів. Там нас приміщено в дерев'яному баракі під опікою Міжнародньої Організації. Тут перебували більше місяця — цілий листопад 1922 р. Кілька разів викликали до староства, але поводились поляки ввічливо. В перших днях грудня всіх нас, під охороною одного поліцая, повезли до Берестя, наступно через Ковель до Львова. Тут переноочували в арешті, а на другий день увечері нас повели до другого відділу Генерального Штабу. Тут якийсь польський майор розпитував про все в подробицях: про мету повстання, настрої й т. п. Звідсіль, через Ченстохів, спрямували до Krakova, де в слідчій в'язниці ми просиділи півтора місяця. Кілька разів слідчі викликали на допит, але не всіх, лише Косцюшку, Петрика і мене. З Krakova нас повезли до Калішу, до табору інтернованої Української Армії. У Каліші перебули лише три дні, після чого нас знову передано в руки польської поліції. На декого Каліш зробив пригноблююче враження: нами ніхто не цікавився, за війком рядових козаків, які, правда, широ віднеслися до нас, нагодували, розпитували про Україну. Зі старшин ніхто не спітав навіть хто ми, лише скоса поглядали, думаючи, що певно большевики. Аж на другий день увечері закликав декого з нас полковник Чеботарів і розпитав, хто ми. Всіх нас турбувало питання, що буде далі, чи залишать у Польщі, чи віддадуть большевикам. Тимчасом тут, в Каліші, де сиділи генерали, які мали зв'язки з поляками, ніхто навіть не подбав, щоб це питання вияснити. Виглядало, що вважали за чужих, непотрібних.

З Каліша повезли нас знову до Варшави, де поділили на дві групи: Косцюшку, Петрика, Міхневича, мене й Шуляренка спрямували до Берестя, а решту не знаю. Думалось, що поляки вирішили повернути нас большевикам. В Бересті дали помешкання в бараках тієї ж Міжнародньої Організації, що й в Пінську. Днів за чотири, десь в початках лютого 1923 р., знов повернули нас до Варшави, де в арешті зустрінулись з рештою наших людей, яких теж привезли сюди. Наступного дня (15 лютого) ранком всіх нас випущено на всі чотири сторони.

По трьох місяцях життя за одним арештантським пайком у $1/4$ кг. хліба, без гроша за душою, без близні, без

чобіт були випущені на варшавські вулиці, де не знали нікого з своїх людей. Дякуючи тільки п. полк. Чеботаріву, нас було приділено до праці при першому полку польських шволежерів, де вже працювали «Чорні Запорожці» на чолі з полк. Дяченком.

Військовики: в с. Пашинах був Іван Пашинський, добрий, щирий хлопець, який згинув, с. Дідковичах був я та учитель Петро Лук'яненко, бувший старшина російської армії, українець. В с. В'язівці Йосип Михневич, теж учитель. Хто був в інших осередках тепер не пригадую собі — хіба що в с. Закусилах був Іван Закусило, який згинув у 1922 р. при повороті на Україну.

Перейшли кордон Польщі: Петрик Опанас, Коєцюшко Лукаш і його брат Федір, Недашківський Павло, Дідковський Андрій, Куприненко Олександер, Міхнович Йосип, Кизимчук Федір, Купринеко Захар (мав 50 років), Манейчик Лукаш (загинув у 1925 році при спеціальному повороті на Україну), Манейчик Петро, Закусило Петро і Іван (брати), Шуляренко Данило, а решти не можу згадати.

При короткому повороті на Волинь у 1943 р. вдалося мені з'ясувати, що були замучені, або розстріляні такі селяни з с. Дідковичі: Григорій і Дмитро Петровичі Куприненки, вчитель П. Лук'яненко, староста Петро Куприненко, син його Григорій, брати Павло і Василь Зосименко, Нестор Лазаренко, Іван Манейчик, Іван Лазаренко, священик Іван Косцюшко (брат Лукаша, був священиком у с. Висока Піч десь на Житомирщині) та багато інших.

Від Редакції: п. полковник М. Чеботарів ласкаво поінформував нас що в роках 1921 чи 1922 з'явилася в таборі Каліш група людей з України, яка назвалася Штабом Волинської Повстанчої Армії на чолі з Лукашем Косцюшко, Петриком та іншими. На превеликий жаль, ця група не знайшла відповідного ставлення до себе, як з боку української, так і польської адміністрації. Замість того, щоб цих борців проти большевиків прийняти, обігріти — адміністрація не захотіла до табору прийняти й рішено було відіслати їх назад, тобто до СССР, звідкіля вони втекли. П. полк. М. Чеботарів нічого не знав про це; довідався про прибутия групи в той самісінський день, коли їх під вартою польських жовнірів мали везти потягом до кордону СССР. Негайно кинувся на двірець в Каліші, де застав їх у вестібюлі, стоячих групою в оточенні польських жовнірів. Через жовнірів гукнув до них і запевнив, що будуть врятовані, щоб не впадали в одчай і що негайно іде в іх справі до Головного Отамана С. Петлюри, що тоді перебував у Варшаві.

Підбадьоривши в той спосіб, найближчим потягом виїхав до Варшави, де зробив звіт п. Головному Отаманові, який через зв'язкового знісся з п. Ю. Пілсудським, Начальником Польської Держави. У висліду розмови було телефонічне зарядження завернути групу з дороги до ССР і примістити в таборі Каліш. Дійсно всі повернулися і були заражовані до складу інтернованих військових українців. Потім частину вдалося улаштувати в Варшаві при полку шволежерів, а Косцюшко Лукаш, Петрик і ще деякі замешкали в таборі Каліш. Згодом Косцюшко знову пішов на Україну з певними завданнями. Окремо пішов Петрик і ще деякі. Ще й сьогодні крім п. А. Дідківського є в Європі патріоти з того Повстанчого Штабу Волинської Армії.

(«Літопис Волині», ч. 3, 1956, Вінніпег)

Рожеві мрії і дійсність

МАНДРІВКА ДО РІДНОГО СЕЛА В УКРАЇНІ

Кінець листопада 1943 року. Якраз минуло двадцять три роки, коли я залишив Україну й рідні околиці. На протязі цих років довелось, як емігрантові, зазнати багато ріжких труднощів, тиняючись по чужих країнах. Друга світова війна продовжувалась запекло. Україна ще була окупована німецькою армією. Повставала можливість відвідати рідні околиці та побачити рідних, як ще хто з них залишився живий. До того ж кортіло поглянути й на господарку комуністичних хазяїнів та й нових визволителів. Кого це не манило б?

З тодішніх обставин на фронтах видно вже було, може то була остання нагода побувати «дома». Зрозуміння цього ще більше підсилювало бажання до мандрівки.

Час був кепський, як казали селяни. Військове щастя покинуло вже Німців. Воно перехилилось на московсько-совєтський бік. Німці війну програвали з кожним днем все більше й більше. Та інакше не могло й бути. Бруталльне поводження з населенням на занятих землях та полоненими прискорювало Німецьку поразку. Найголовнішою ж причиною до поразки було те, що Німці знахтували стремління до самостійного життя народів, які поневолювали комуністична Москва.

На Поліссі і Північній Волині, в лісах, вже кишіло від партизанів ріжкого гатунку. Тут воював Бульба за відновлення УНРеспубліки, потім з'явивсь Ковпак, присланий советським командуванням, що бивсь за повернення України знов під комуністичну Москву, і нарешті, з'явились відділи Бандери з Лебедем. Ці останні вже були ніби з ідеями західного устрою, але не дуже то ясним демократизмом і релігійністю. Кожний з них намагавсь переконати українське населення, що лише він правдиво воював за Неньку-Україну, а насправді ж всі вони ворогували між собою більше, аніж воювали за ту Неньку. Дивним являється одне, що хоча в складі їхніх відділів було переважаюче число Українців, то главарі всілі так пересварити їх, а ті так завзято гризлисъ і поборювали один другого.

то, як лише можуть це справжні вороги робити. Лише Стальні у Кремлі від цього посміхався та від задоволення потирав руки.

Даремно вчені проповідують, що історія є вчителька народу, а виявляється, що українського народу, починаючи з 17 сторіччя, вона майже нічому не навчила і дотепер.

Отож через такі партизанські райони треба було мені пробиратись у свою місцевість, що притикала до поліських лісів. В майбутній подорожі передбачалось багато різних несподіванок, але не було ради, раз рішив, то відступати не лицювало. Я собі уявляв навіть випадки, що, коли попаду в руки бульбівців або бандерівців, то ще було б півбіди, може якось викрутитись би, але як зловить Ковпак, то напевно побачу праотця Авраама. Нарешті перехрестив лоба й вирушив до м. Рівного.

Це місто я знав ще здавна. Тепер же це була «столиця» України. Тут проживав і сам райхскомісар. До дальшої подорожі треба було мати якийсь документ, чи перепустку, аби було чим посвідчитись. Пішов по різних урядах. Правда, добре люди допомогли й я дістав папір хто я такий та куди й пощо йду. Чи поможе він, чи ні, але на дущі було веселіше. Переночував. На другий день пішов ще поглянути на «нову столицю» України. Місто Рівне, яке було брудне, таким і залишилось, не помогла і назва «столиці». Йшов я півроз'явивши рота, по головній вулиці аж до тюрми і роздивлявся. Попереду мене, може кроків тридцять, в тому ж напрямі, гордо, задравши голову, йшов якийсь Німець. Одяг на ньому був військовий. Коли, ось, з бічної вулиці, назустріч йому, вийшов селянин. В одній руці торбина, певно з харчами, в другій ціпок. «Дядько» звертав набік, щоб обминути Німця. Той кричить «галть». Селянин став. Став і я поодалік. Далі Німець почав щось викрикувати, розмахував руками, а потім тарах дядька в обличчя. Через хвилину скопив шапку селянина з голови та почав її то накладати, то знімати. Я повернувсь назад. Обличчя мое палаю від сорому та злости. Ось тобі, український народе, подяка у своїй хаті, за твоє добро, що його грабують різні зайди, та ще примушують втікати з рідної землі у світ-заочі, в чужі краї, покидаючи дітей, жінок та родичів. Наздогнав мене селянин. Питаюсь, за що Німець його вдарив. «Я і сам, каже, не знаю, бо не розумів, що він казав, але мабуть за те, що я не зняв перед ним шапки» Ось тобі й західня гітлерівсько-німецька цивілізація. Це ж робиться в столиці, під боком райхскомісара, а що ж робилось по селах чи дальших районах — подумав я.

Після поведінки того Німця з селянином, у мене вже частково було відпало бажання їхати далі. На щастя я зусірів старого знайомого, який порадив таки їхати і то аж до Києва. Пішов я до залізничної станції. Тут знову затримка. Довідуясь, що особові поїзди рідко ходять, а лише військові. Скеровано мене до одного військового поїзду, що йшов до Хвастова з мадярським військом. Підходжу до начальника і прошу, щоб дозволив переїхати до Хвастова. Згодивсь. Вліз я у вагон, сів у кутку й думаю, що ж то ще далі мене чекає? Поїзд рушив. Було під вечір. Через годину, подумав я, будемо переїздити бувшу советсько-польську границю. Ось і Шепетівка. Вже на другому боці. Даремно я вдивлявсь, через вікно, в простір, щоб побачити «нові селянські хатки», а в них і те «електричне освітлення», про яке так голосно й переконуюче голосили большевики, ще від 1918 року. Хатки стояли, але старі та обідрані, а в середині, видно було, що блимали нафтові лямпки. Сум і якесь гнітюче почуття давило мене, що так безлично большевики дурили і дурять людей на світі. Потяг біг швидко далі. Ставало темніше й побачити щось було трудно. Хвастів! Хвастів! — вистукували колеса, думка і серце. Нарешті поїзд став. До ранку ще було пару годин. Заходжу до середини станції, що залишилась цілою. Тепло й чисто. Багато військових ріжних рангів. Цивільних людей не видно. Думаю, може це «Нур фюр Дойче»? Дивлюсь, справді воно так і було. Для цивільних людей була друга станція в бараку. Йду туди. Тільки переступив поріг бараку, а моя шапка, як «невидимка» й полізла догори. Чи це для людей, чи хлів для худоби, мимохіть мелькнула думка. На підлозі купки притоптаної грязюки як на немощеній вулиці. Люди з почернілими обличчями, не від добrego життя, неголені, лахміття, замість одягу, висить на кожному брудні. На ногах, невідсмо, що й як його назвати, сісти на лавку страшно, аби не причепивсь який одпадок з паперу. Дітвора лазить по брудній підлозі. Холодно. Чути ріжні запахи, від махорки починаючи. Пробував я заговорити з деякими старшими людьми, та де там. Кожний скоса гляне на мене і зараз же старається десь зникнути, нсмов би каже: Чого хочеш від мене? Дай спокій хоч тут. Отак пролетарська влада довела людей, колись веселих, у яких регіт котивсь громом, до такого стану, що зараз те обличчя скривлене, пужденне, м'євчазне.

Почало світати. Вийшов я на двір, щоб глянути ще й на поля. Це ж перший огляд за двадцять три роки. Дивлюсь в один бік, стоять пожовклі вже бур'яни в пояс чоловіка. Глянув у другий, — те саме і то так далеко, наскільки ся-

тає око. Стало сумно... Оце господарка, як казали колись, а хліба нема, завжди бракує, а земля ж — родюча, родюча так і пустує. Настрій, як кажуть поети, був «убийчий». Що ж, подумав я, доїдемо ще до Києва, може там буде веселіше.

Поїзд на Київ. Вагони мішані: товарові й пасажирські, але ідемо. Десь на годину третю, по полуздні, добрались до Києва. Перший погляд падав на церкви, що колись так ясно сяяли на сонці своїми золотими дахами. Нічого не сяє. Есі дахи позамазувані якоюсь червоноватою фарбою, а то видно й пообдирані. Станція нова. Будинок ніби гарний, але для Києва малорепрезентативний. Неподалік від станції стоїть ще новий будинок для пошти, сірий, мало підходить до будівель Києва. Напроти пошти, перекосявшись доживав старий дерев'яний будинок Залізниць Київського Вузла, що репрезентував архітектуру російської царської держави. Йду по Бибиковському бульвару (стара назва). Під ногами рідке болото, посеред вулиці великі вибопіни від коліс. Це певно, подумав я, наслідки війни, що поклала свою розрушуючу руку на багато будинків і людське життя. Решта будинків, ще старі, почорнілі і давно не фарбовані. Спекуляція розвинена добре. З-під полі тут же на вулиці, можна дістати яких хто хоче цигарок і то скільки потрібно, всіх сортів з окolinaх держав. Торгують підростки й старші. Тут же цілі юрби підростків облітають новоприбулого зі всіх боків, рвуть кошик, чи пакунок просто з рук, аби дістати пару центів за послугу. Брак роботи, холод та голод женуть на вулицю всіх в надії заробити отої гріш на прожиток. Починало вечоріти.

Я мав адресу одного знайомого М., що раніше успів ужекося пролісти до Києва. Він мешкав на Червоноармійській вулиці, я й направивсь туди. Знайомого М. застав дома, але був хворий. Дуже здивувався він, що я приїхав до Києва в таїй час, але, щоб я міг перебути в нього пару днів, погодився. Під час розмови і моїх запитань, що діється тут, у Києві, М. підвівся на ліжку й каже мені одверто, що діється таке, щоб я скоріше, як можна, вибирався з Києва. На мое здивоване запитання — чому — він мені каже, що зараз тут, в Києві, Гестапо викінчує місцевих, а найбільше тих Українців, що в таїй, чи інший спосіб попали сюди. На мое зауваження, що я ж не є видатний діяч, чи політик і боятись не маю чого, він посміхнувся і голосно додав: «Німці в Гестапо, ще сяк так поводяться, але біда в тому, що добра частина гестапівців у Києві складається з старої московської еміграції, що проживала в Німеччині й ці Москалі, в німецьких мундирах, довершують те, чого

не вспіло зробити НКВД за Сталіна. Ось так, як бачиш, хитрий «старший браток» опікується «меншим». Я зрозумів ситуацію ясно і в думці рішив через два дні попрощатись з Києвом і може назавжди, бо не було сенсу попасті в руки німецьких чи московських гестапівців.

На другий день все таки я пішов оглянути Київ. Награвився на Печерськ, до Лаври. Проходив Хрестатиком, бачив купи цегли з розвалених будинків, вигляд страшний. Повернув на Александровську вулицю, натрапив новий кілька поверховий будинок. Це був будинок для Народних Комісарів, чи може інших большевицьких вельмож. Але мене зацікавила будова та мармур, що ним були викладені стіни аж до вікон першого поверху. Став і розглядаю той мармур, а з-за рогу заглядає чоловік. Підходжу до нього та питую, що це за мармур? Чоловік оглянувсь та й каже, а хіба ви не тутешні, що не знаєте? Ні, кажу, я приїжджаю, з еміграції. Чоловік зідхнув та й каже: «Це ж надгробники (пам'ятники) з цвинтаря Аскольдової Могили, все пішло сюди». «Так навіть і мертвих ограбували», додав я. Он на другому боці вулиці ще є новий будинок для засадінь Верховної Ради. Сіра бетонова будівля, що претендує на модерн, але до загальних будівель Києва мало підходить та ще з домішкою московського стилю. Йду далі та розглядаюсь на пороблені зміни. Осьдечки колишній Кунецький Сад (стара назва) розчищено, пороблено бетонові доріжки, виглядає приємно. Он і лаврську дзвіницю видно. Підходжу. Обличчя святих на входовій брамі почерніли від пороху, хоч золоті орнаменти ще ясніють. Входжу в двір. Праворуч гордо стоїть дзвіниця, як вояк на почесянні стійці, зате головна церква Успіння в грузах, лише одне крило вціліло й в ньому образ Матері Божої на увесь зріст з розпростертими руками, непошкоджений вибухом, дививсь на таку руйнацію. Стояв я й дививсь на той образ і чим більше дививсь, то він показувався мені яснішим і я чекав, що ось-ось він заговорить та скаже: «Прийди, покривдженій та щиро помолись хоч на цих розвалинах, де колись молились твої предки, щоб Господь помог народові набратись духа перемоги, єдності та стати вільним». Але це була лише уява, образ далі стояв непорушно. Все таки я ще постояв кілька минут і дививсь дальше, але чую, хтось сіпає мене за рукав. Обернувшись, стоїть Німець і шепоче: «Муміен, Муміен? Во зінд ді Муміен?» питав він знову тихо. Аж тоді я догадався про що йшла справа. Він питав про моці угодників, що були в печерах. Я кивнув йому головою і ми обидва направились до печер, а відходячи, я перехрестивсь і диво бачу і мій Німець хреститься

(по-своєму), а його уста тихо шептали якісь слова. Видно велич Церкви й на нього вплинула, а може дякував Богу за якесь добре діло, хоч у чужій стороні та в чужій Церкві. Пішли ми в печери, поглянути на моці; все залишилось так, як я пригадую собі здавна. Правда, монах, що супроводив нас, казав, що були ревізії й тут, але шкоди не видно було. Чрез годину вийшли на поверхню, Німець пішов до міста, а я вийняв з пакунка кусок хліба і сала та з неувалим смаком ів, сидячи на камені, може й останній раз уже в Києві.

Від Лаври я направивсь до св. Софії. Заходжу в двір, але тут довідавсь, що вступ до середини заборонений. Можна ввійти лише за перепусткою. Нема ради. Повертаю й підходжу до пам'ятника гетьмана Хмельницького. Тут знов чомусь виринула така думка: «Гетьмане, зумів ти побити ворогів, збудував державу, але нащадки через незгоду та зажерливість розтринькали її хутко, а через те, мабуть, і ми сьогодні караємось люто», але пам'ятник мовчав. Куди ж тепер направитись, думаю собі. Але, піду ще до пам'ятника св. Володимира. Колись, буваючи в Києві, я любив часто сидіти тут та мріяти. Підходжу. Стоїть св. Володимир з хрестом, як і раніш стояв, але здається суворіше поглядає на Дніпро, певно шукає потомків тих християн, що предків їх він хрестив тут. Але видно їх нема, замість їх є псевдохристияни, через те він так дивиться суورو, подумав я. Стас темно і я спішу до помешкання, бо й ноги вже болять. Завтра неділя і цікаво буде ще відвідати церкву св. Андрія. Ранком другого дня йду до Церкви. На сходах сидять прошаки й різними голосами виводять, хто як уміє: «Подайте, не минайте і Господь вас не мине...» Інші моляться за душі померлих родичів. Що ж, подумав я, певно люди не з достатків поприходили сюди й просять на кавалок хліба, а може деякий і на чарку самогонки, але нехай судить їх Бог. Такого явища трудно знайти в країнах заходу. Тут у мене трапилася маленька пригода. Думаю, не дати прошакам — не випадає, бож це люди та ще й Українці, а просить по-Божому, отож почав давати по карбованцю кожному. Дійшов до верхньої ступеньки й одному, старшому чоловікові, не стало у мене карбованця і я йому не дав; А він, давай, нарікати. «А що, я є гірший від других, ви їм дали, а мені ні». Обіцяв дати йому, коли буду йти назад. Погодивсь. Церква була набита людьми. Співав чудово хор. Служба була архиєрейська. Було приємно почути Службу в українській мові та й в Києві. Настрій у мене покращав. Виходжу з церкви, спускаюсь по сходах, а прошак все таки чекав і я дав йому карбованця.

Зійшовши вниз, я тут стрінув земляка з сусіднього села, він десь працював при уряді. Цей теж порадив не засиджуватись у Києві, підтверджуючи слова моого знайомого. По дорозі до мешкання, я ще зайшов, щоб поглянути на пам'ятник Шевченка, що стоїть перед університетом. Місце для пам'ятника добре, статуя висока, обличчя поета похоже, але на поетові якась московсько-панська пушкінська «накидка». Не думаю, щоб колись Шевченко носив та-кий одяг, а може Москалі, хоч цим хотіли наблизити його до «общей культуры».

На другий день я рішив покинути Київ та рушити до рідного села. Я знову на станції. Питаю, коли поїзд відходить, кажуть десь біля дванадцятої години і то в тому напрямку, куди мені потрібно було їхати. Підождав, а потім сів у вагон і поїзд рушив. З вагону бачу станції: Святошино, Боярку, Тетерів і всі вони ті самі залізничні будиночки, що були колись. Увечері потяг спинився на станції Коростень. Тут мені і треба було злазити, бо до мо-го села було лише десять кілометрів, але я рішив поїхати до другої станції Лугини, хоч звідсіль треба було йти додому тридцять кілометрів, зробив я це тому, щоб ідучи дорою, я міг побачити кілька сіл так, як вони виглядають. Серед пасажирів у вагоні чую якийсь неспокій і притишенні розмови: «А чи доїдемо до Сарн»? Німецькі вояки також дуже денервуються. В'їздимо в лісову полосу Волині і Польщі. Я зліз тільки один на ст. Лугини. Звідсіль ще чотири кілометри треба йти пішки до самого містечка Лугини. Коли ось з'являються два вояки з рушницями, а потім приходять ще два Німці. Хто, куди? питаютъ. Документи давай! Подаю посвідку, що дістав у Рівному. «Гут», каже Німець, але попереджує, що тут є партизани і треба очікувати на станції. Сиджу на лавці й дрімаю, добре, що хоч тепло. З людей нікого нема, лише один хлопець, що працює на станції. Ранком підемо обидва до містечка. Ранком стало холодніше, сніжок почав притрушувати дорогу. Йдемо швидкі, дорога знайома, але хуторів уже не видно, познасили до колхозів. По дорозі питуюсь хлопця про Василя С. Колись він працював при школі, як сторож. Часто ввечері заходив до мене й ми балакали про Україну та її історію. Будучи вже на еміграції, під час НЕПу, я написав коротенького листа до нього, питуючись, чи він уже оженивсь та як живе. Хлопець, що йшов зі мною показав мені хату його брата, коли ми ввійшли в містечко. Заходжу в хату. Брат його пізнав мене. Питаюсь про Василя, а брат і каже. оце його жінка і два малі хлопчики, а самого Василя забрали чотири роки тому десь на будову «каналу». Раніш

писав, а це останні два роки не було жадної вістки та й не знаємо, чи живе, чи ні. — Яка ж причина, що його забрали, адже він не був ні кулак, ні середняк, запитався я. Причиню було те, каже брат, що ви колись написали йому листа. Ця вістка мене приголомшила, неначе хтось удаврив обухом по голові. Після цього настрій став неприємний й я попрощаєсь, пішов далі. По дорозі ще відвідав селянина, Якова П. Це був свідомий та розумний чоловік. Він перечитав усю бібліотеку, що була при школі та докладно розбиравсь у багатьох справах. Он видно його подвір'я та хату. Підходжу, бачу його жінка вештається біля хати, присітавсь та питаю про Якова. Вона, крізь слези, розказує, що забрали десь його на будову каналу чотири роки назад і вона немає жодної вістки. Причина та сама, що й з Василем, бо й цьому я написав раз листа з еміграції. В той час я почував себе так погано, що, коли б земля була розступилась, то не вагавсь би був скочити в її розколину. Що міг я сказати на це все й як можна було потішити цих людей, коли виходило, що я був причиною цього лиха, хоч не бажав їм цього. Гірко мені стало до нестяжності і прокляття за прокляттям вилітало з моїх усі. Оце тобі вища форма соціалізму, що навіть за звичайні листи, як за великий злочин, хапають, невинних, чесних, працюючих людей та посилають на каторгу. Оце тобі комунізм, що повинен помагати покривдженям долею бідним, робітникам та селянам, а він гнобить в сто разів більше ніж самодержавний абсолютизм, бо сам він ніщо як перелицьованій на новий московський імперіалізм. Більше того, цей московський комунізм, через свої нелюдські жорстокі методи й знушення над людьми, провокує дійсний робітничий рух в цілому світі та зводить боротьбу робітників за кращу долю на ніщо.

По таких двох гірких зустрічах не хотілось мені вже нідохого більше заходити. Навіть, до школи не хотів вступити, щоб побачити ще старого вчителя, що 23 роки назад разом працювали. Направивсь до села Б., але бачу стоять під стіною чоловік, Д. Пізнав мене та й питає: «А, куди йдете», а далі додав, «Як у Логин, то вважайте. Там партизани. Вчора були в лісі, пів кілометра звідсіль, напали на старого лісничого Понизька, зв'язали та побили». Сам він був головою м. Логини, а Понизько, це старий лісничий, років 70, Українець старого часу, добра людина. Хотів навідатись до нього, але тепер було ніяк.

Після таких вісток, не було часу довше говорити й я пішов свою дорогою. Дорога була через поля і два кілометри я пройшов швидко, а пізніше хід став трудніший, бо по-

чав густо падати сніг. Увійшов я в село Б., колишнє місце праці. Йду та й оглядаю, що нове придбали люди за цей час. Нема нічого. Ті самі старі хати, тільки ще більше позгинались на боки та глибше повсідали в землю. Дахи солом'яні, полатані свіжою соломою, певно це вже за німецької окупації. Людей старших не зустрічав. Церква збереглась. Он і школа, стара будівля, зовсім похилилась, але недалеко стойть новий гарний будинок під школу. Бачу й учитель знайомий стойть. Побачив і просить зайти. Почав розказувати про життя та переживання, що їх зазнав він і слізами йому в очах крутились цілий час. Не весела картина була; просив ночувати, бо й так пізно було йти в дальшу дорогу. Я заночував. Рано другого дня спішув, щоб добрatisь додому. Місцевість, що проходив нею, змінилася до непізнання. Де були дороги, зараз поросли кущі, де стояли хутори, там чисте поле. Іду і знов село Е. Слобода. Чоловік з лісу везе гілля на опал. Коняка у возі дуже мізерна, тільки, тільки ногами плутає. Шлея з мотузза, посторонки та віжки з одних вузлів, а колись це село славилось своїми кіньми на цілу округу. Сам чоловік, похожий на опудало, що ставили в огородах на горобців. Нема сумніву, що якби зустрів його десь в більшому лісі якийсь учений біолог, то сказав би, що знайшов нову породу незнаних досі людей. Йду далі. Михайлівка. Колись це було заможне село. Спереду йде троє дітей зі школи. Хлопчик та двоє дівчат, років по вісім. Наздоганяю й дивлюсь на плащ, на хлопчику. Спочатку думав, що нова була різникольорова матерія, але коли придивився ліпше, то були латки різного кольору й пришилі одна до другої сірими, свого виробу, нитками. На ногах, з опон від авта, одрізки, які з переду та з заду щеплені дротом. Дівчата були одягнуті трошки ліпше, з перероблених старих убраний. Хоч як я був твердий на плач, але при вигляді цих дітей, у мене таки слізоз закрутились в очах. За яку провину, думалось мені, вони караються? Хто завинив в їхній недолі? Та хіба тільки є таких цих троє? Потім взяв я зшиток у хлопчика, заглянув, написано чисто — гарно — певно любив учиться.

Сумний іду далі. Знов село Васьковичі, вже останнє перед моїм рідним. Довідуюсь, що мій сусід і товариш зі школи є священиком тут. Минути та не зайти, був би великий гріх, думаю собі. Церква, бачу, надбудована свіжо з верху. Казали, там містився перед тим якийсь клуб. Підходжу до хати священика. Хата, як хата. Входжу в ганок, що був заложений дровами, далі відчиняю двері на ліво в кімнату і тихо стаю біля порога.

Дивлюсь, сидить мій товариш і малює якийсь образ на хоругві, а я стою. Так минуло кілька мінут, аж він глянув в мій бік, пензель випав у нього з рук, очі широко розкрились і він тихо спитав: «Чи це дійсно ти, Андрік, чи може твій дух?» «Ні, кажу, не дух, а я цілим еством стою». Но чую тут і веду майже цілу ніч розмови. Оповідає мені товариш про своє життя, що було одною бідою та жахом. Навчивсь малювати і це спасло його. А малював артистично. Перебував він у Києві, де розмальовував приватні мешкання на Хрестатику, в яких жили переважно Жиди. Но чував, зимою на залізничній станції, а літом в парках, бо як духовна особа, ні приписатись, ні дістати мешкання не міг, а працювати потрібно було, бож дітей вчити треба та й жити. Тут я довідався і про свою ріднію. Батько мій вмер у тюрмі в Житомирі 1923 році, мати вмерла з голоду в 1933 році, менший брат був вісім років на Соловках, а зараз жив на Дону, в селі живе тільки сама менша сестра. Що ж, така доля! Завтра 19 грудня, празник св. Миколая. Встав я рано і пішов, бо ще сім кілометрів залишилось до рідного села. Річка Уж, на березі якої стоїть мое село, покрилась льодом. Холоднішає і починає пролітати лапатий сніг. Іду жваво.

Уже вийшов я на дорогу, що просто веде до мого села, серце стало жвавіше битись, а в думках одне, якби скорше дійти. Горбок. Чую з заду, поодалік, кулеметну стрілянину. Бачу, що поїзд, який ішов до Ов. спізнився і задом вертається. Я зрозумів, що це партизани обстрілювали його. Йду далі. Бачу на зустріч, з мого села, іде хтось. З заду сидить дві жінки, накрившись великою хусткою від снігу, а спереду чоловік періщить пужалном конята, аби швидше бігли. Порівнялися. Глянув я, чоловік з мого села. Знаю його, бо пригадав, що удвох до школи ходили разом, але як його ім'я, хоч би хто й мене був забив — не пригадав. Він на мене глянув, не знаю, чи пізнав, чи ні, але чую одна жінка закричала: «Ой, їй же Богу, це пішов Андрій». Селянин став, вернувсь і я назад до воза. «О, тепер і я вже пізнав», закричав селянин. Довго ми не балакали. Він мені сказав «дякувати Богу, що живі, може на чужині було важко, але не бачили того пекла, що було тут у нас», вйокнув на коні і поїхав на храмовий празник до сусіднього села. Я йду швидше. Ось і цвінтар, але без огорожі. Певно на дрова порозносили, думаю. Добра опіка над могилами предків та батьків. Могили заросли, порозсувались. Сум та їй годі. Ще кілометр і я вже в селі. Йду і чую тарахкотить ззаду віз. Оглянувсь, хлопчина сидить спереду і сіпнає коненята, щоб швидше бігли, а ззаду, в сірій шинелі

сидить молодий ще чоловік. Минули мене, але кроків за двадцять стали, хлопчина зліз і почав поправляти шлею. Думаю, може щось порвалось, то направляє; минув тепер я їх та й іду не оглядаючись. Через пару хвилин вони знову минають мене, а кроків за двадцять, знову хлопчина зліз з воза і почав поправляти шлею з другого боку. Я знову минув їх, та думаю, щось тут є непевне. Йду далі. Так ми минали один одного цілий кілометр, аж я увійшов у село. Тут вони вже були спереду. Коли я порівнявся з ними, тоді чоловік у сірій шенелі зліз з воза та й питає мене, хто я такий. Я йому відказую, що я родивсь тут, в цьому селі, тут родивсь і жив мій батько та дід, а йду сюди, щоб відвідати родичів, бо не був уже 23 роки. «О, то довго», — озвалась сіра шинеля. «А документи маєте?» — питає мене. Показав я посвідку з Рівного та й питаю його, а хто ж він є? Каже, що начальник районової міліції. На тому ми й розійшлися.

Село Дідковичі — рідне село, куди я прибув 19 грудня 1943 року. Воно розположене по обидва боки річки Уж і тягнеться вздовж до трьох кілометрів. По першій світовій війні нараховувало воно до чотирьох тисяч населення. Нарід був рухливий в шуканню зарібків. З цього села, в передвоєнні часи, можна було стрінути людей на Кубані, Таїврії, Херсонщині та Дніпропетровщині. Матеріально стояло воно середньо. Від 1900 року була тут п'ятирічна школа, а тому й неписьменних людей було тут мало. Багато синів та доньок заможніших училось далі, а опісля працювали учителями та священиками. Під оглядом національної свідомості, то рахувалось в числі перших сіл. Брали участь у боротьбі за українську державу та в повстаннях, особливо в 1921-22 роках. За те воно було під особливим наглядом комуністичної влади та її органів від ЧК починаючи до сьогоднішнього МВД, кінчаючи.

По розмові з начальником міліції йду далі селом та розглядаюся. Кідається у вічі те, що ніде нема ні одного плота, нема хлівів стеділ; хати старі та при них де-не-де прибудовано нові кучки для коров. Все пішло на колгоспні будови та опал.

Частина моїх ровесників вимерла, частина розбіглася хто куди міг, на Донбас, а то й за кордон. Зустрічались все молодші, але з якими непривітними поглядами. Коли я казав до них «добрий день!», відповідали «здрастуй». Того раніш чути не було. Видно, мова старшого брата залізла вже аж на села й витискала рідну, матірню мову. «Погано робиться», думаю собі. Переходжу на другий бік річки, бо сестра моя жила там, але, подумав я, перше треба

піти до сільради та зголоситись, що, мовляв, прибув до села такий то, а такий. На щастя зустрів я парубчака і питав де є сільрада. Він показує на горбок. Дивлюсь у той бік, там колись була церква. Питаю хлоцця, «а де ж церква?» «Розкидали» — відповів, скоса глянувши, відішов. Оце тобі й рідне село думаю. А колись було таке релігійне. Колись церква була старої це будови, казали з часів гетьмана Хмельницького почали будувати, а за Мазепи, в 1709 році, будову закінчили. Іконостас у ній був точна копія Андріївської Церкви в Київі. Вона, за свій час, багато доброго й злого бачила; переживала унію, та була багата історичними пам'ятками. Пропало, згинуло все.

Підхожу я до тої сільради. Правда, стоять новий будиночок, а на фундаменті від церкви розпочата нова будівля. Казали — десятирічна школа буде. Входжу в сільраду. Перша кімната порожня, але в другій чути голосний гармідер, про щось сперечаеться кількох людей. Відчиняю двері зразу все стихло, як по команді в війську. Дивлюсь, за столом два чоловіки щось пишуть. Одного я пізнав, але він ні слова до мене (відбув кару 5 років на засланню), решта, молоді люди років до 30-35 стоять, вип'яливши очі на мене. Питаю чи є голова сільради тут? Кажуть, нема, та й знов мовчанка. Що за лиха година, думаю, а тоді почав: «Я, кажу, родивсь у цьому селі, жив до 30 років, тут жив і родивсь мій батько та дід, а я оце прийшов подивитись, як тут господарили за цей час комуністи та хочу зголоситись на побут». Аж тоді відозвались усі голоси; один кричить, я вже знаю хто ви є, другий, а я ходив в школу привас, а далі і пішла гутірка, загули всі, як у вулику бджоли. Інформують, що зглощуватися на побут треба аж в районі, 12 кілометрів. Подякував я за пораду та й направляюсь у сторону систриної хати. Дорога веде берегом річки.

Ось невеликий майданчик, а на ньому, бачу, шатро, як у циганів. На дорозі стоять кілька жінок. Побачили мене та в крик: «Ой, Боже, а це ж ви, Андрію, неначе з мертвих вернулися». Питаюсь, що це за шатро, чи не цигане живутъ? «Ні», падає відповідь, «то живе бувший голова сільради, хату свою промарнував, а за добре поводження, тепер ніхто не хоче пустити його до хати на зиму». От вам і гнів народу над служаками комуністичної влади.

Дохожу далі до місця, де стояла моя хата. Була нова, рік як закінчив, а тепер на місці хати лежало пару каменів з фундаменту, решту забрали під канцелярію та на дірогу. Напроти стоять батькова хата. Живе в ній сусід — хлопець. Побачив мене, перелякавсь, думав, що я буду його виганяти; заспокоїв я його тим, що хати не потребую. Ко-

ли ж десь з'явивсь, недалекий сусід — Федір. Зразу пізнав та впав на коліна і руки звів до неба, як для молитви. «Ой, коли б же я знав, що таке лихо буде», завів він плачучи, «пішов би був до того Петлюри і всіх гнав би. Боже змилуйся над нами!» (Він був колись проти Петлюри).

Йдуши далі дорогою, порівнявсь з рідного дядька хатою (рідний брат батька помер від побоїв), аж бачу дядина через вікно киває головою. Думаю, пізнала, не випадає міната. Заходжу в хату та сідаю на лавці. Вона довго дивиться на мене, а потім питает. «Хто ти?» Я кажу, «Андрій». «Що ти мені, старій жінці, брешеш! Ти е, Фома!» (Мій менший брат). — «Ні, кажу, це, я, Андрій». — Сперечаемось довго, аж надійшов її син, той пізнав одразу, бо мав уже 17 років, коли я відходив. Вістка про мій прихід скоро облетіла усе село. Дивлюсь повна хата жінок старших і тих, що колись разом бавились, пасли корови та бились. Стоять всі та мовчать. У кожної течуть слези з очей, а на усіх усмішка. Дивне психологічне явище, воно може бути таке лише в української жінки-селянки. Через хвилини п'ятнадцять виходжу з хати та далі йду. Дивлюсь, уже й сестра біжить на зустріч, плачуши. Настрій поганий. Доходимо до її хати, живе бідно. Бачу сама її шкіру виправляла дітям на чоботи, бо чоловік десь у війську. Бракує дров, зима, хліба маловато, а про одяг нема її мови, бо що було, то зносилось, нового нема де дістати. Сорочки шпіті з полотна власного виробу. На це полотно треба було прядиво добувати ріжними способами, навіть крадіжжю, хоч за це немилосердно карали. Заходив я до сусідів подивитись. Хто мав більше робочих рук, виглядав краще. Вгопали самогоном (дуже не добрий) і дивним мені видалося те, що жінки пили його нарівні з чоловіками, чого раніше не водилося, бо був великий сором для жінки випити хоч малу чарку горілки. Певно, надмірна біда, недостатки у всьому, повсякчасний страх та цікування, непотрібні доноси, — психологічно заломили характер багатьох людей, а особливо жінок і можливо ради часового забуття — почали пити шкідливий самогон. Москальям цього її треба, бо чим більше буде тупоумних, чим більше здегенерується хахлів, тим буде краще для них. Так було за царату, так залишилось і за комуністичного режиму.

Ранком, на другий день, разом з сестрою пішли на цвинтар відвідати могилу матері, певно вже в останній раз, а батькова могила і невідомо де знаходиться. Так ЧК постарається. Порівнявшись з колхозними будинками, сестра показує на них, бо там стояла хата меншого брата, що була переведена під канцелярію. Дивлюсь, а біля неї стойть кі-

лька фірманок, а на верху чоловіків з десять розкривають дах і то так швидко, що й муха, як кажуть, не пролетить. Довідуємось, що за ніч уже вспіли дільці з сільради продати її до сусіднього села, аби я часом не впоминався для себе. Замість того, щоб запитати, чи не залишаюсь я, бува, в селі знову жити та допомогти, як своєму односельчанинові, що ніколи нікому ніякого зла не зробив, продають навіть братову хату, аби доказати, що не потрібуємо. Гірко стало мені й я побачив, як змінився людський характер, а разом з тим почув холод у відношеннях людей до мене і зрозумів, що тепер я є тут чужий чоловік. Я вирішив довго не засиджуватись.

У РІДНІМ СЕЛІ В УКРАЇНІ

Заки я закінчу своє оповідання про подорож, то був би гріх, коли б я не згадав про ті, хоч мізерні здобутки, що я спостеріг у своєму селі. До них належить те, що біля десятка молодих хлопців та дівчат були покінчили вищі школи: педагогічний, медичний, технічний інститути та ще кількох, що продовжували навчання (іздили вчитись 120 км. в Київ) й то селянські діти, часто сироти. З балачок з ними, виявлялося, що всі вони були добре підготовані в своїх фахах, а також не зле розбирались і в інших питаннях. Треба додати правду, що їм облегчувало набути ці знання те, що в багатьох селах, які я пройшов, були вже десятирічні школи; себто середні від яких ми, старші, колись, за царських часів, були відрізані недоступністю до них, як діти «мужичков», а найголовніше, що у наших батьків бракувало того середника, ішо конче тут потрібний і який звавсь гроші.

На цьому місці не шкодило б звернути увагу українській молоді та й старшим, що перебувають на еміграції, аби не марнували свого цінного молодого віку, а кожну вільну хвилину присвячували на побільшення своїх знань, щоб в майбутньому не довелось їм ніяково кліпати очима та пасті задніх.

Слідуючим новим здобутком було те, що у своєму селі та деяких інших, бачив нові добре будинки лікарні, чого не можна було бачити за царя Миколи II.

Однаке правило є і те, що всі мізерні здобутки коштують українському народові море неповинної крові, сліз і гори трупів та мільйони розпорощених українських людей по всіх країнах світу.

Однаке треба вірити, що природне право, яке визнає всіх людей рівними, в недалекому майбутньому таки дове-

де наших катів, а як не їх самих, то їх потомків до того самого стану до якого вони догравадили український люд, бо невинні жертви не пропадуть марно сотні літ.

Український нарід пережив неодне лихо, переживе й це велике лиxo та в недалекому, стане вільним у своїй власній державі, бо й сили нема, щоб могла зупинити це правдиве стремління до волі.

Пооглядавши ще деякі села, ранком, одного дня, я виїхав до ст. Кор., щоб сісти на поїзд і від'їхати знову в те далеке, невідоме майбутнє.

Проводила сестра, плакала ревно, мабуть передчувала, що розходимось навіки. Поїзд засвистів, зашуміла пара і чорний дим закрив заплакану сестру. Я її побачив щойно, як поїзд від'їхав кільканадцять кроків. Стояла і рукою кивала на останнє прощання. Їхав я сумний. Все, що я бачив і що чув страшним тягарем лягло на мою душу і гнітило її до болю до сліз. Колеса поїзду стукотіли і наче підтверджували думки твердої дійсності, що Україну большевики хоча упомисловили, але економічно, національно, культурно й релігійно ожебрачили.

(«Народна Воля», 13. листопада 1958 р.)

Мої останні дні на рідній землі

Число — 1939 — було, мабуть, найпопулярніше в цьому незакінченому сторіччі, бо це був рік, початку Другої Світової Війни. Разом з тим він був упадком Польщі і початком фатальної долі для багатьох народів. Були поруйновані столиці багатьох держав Європи, а Берлін був майже зрівняний з землею. Не минула така доля й менших міст, містечок, а навіть сіл. Загинуло безліч людей, дітей, яких число хіба «Ти Господи, віси».

Страх, злидні та все зло, що несе війна, переживали на віть глухі села. Але мабуть, найгірша доля випала таки знову українському народові; на його землі та й поза її межами. Через цю землю котились мільйонові армії то вперед, то назад. Все живе й мертвє топталось, нищилося без жалю, аби досягти військової слави для вождів та більше загарбати чужого. Такий уже неписаний і ніким невстановлений жорстокий закон війни: хто сильний — того й право.

Початок цього лиха довелось особливо гостро переживати тим Українцям, які емігрували з Придніпрянщини на Волинь, що була під польською окупацією. Це були рештки учасників чи свідків в рр. 1919-1920. Частина з них переживала в невеликому повітовому містечку Костополі, як «емігранти» — нансенівці, позбавлені прав, за винятком хіба права на якусь малоплатну працю.

Химерна доля керує чоловіком, бож більшість нас, цих емігрантів, самі були волиняки з діда-прадіда, які жили тут і повмирали тут та іде ж була наша вужча батьківщина. Але волею «великих, та справедливих» світу цього, що засідали колись у Версалі та знехтували 14 точок президента Вілсона і українську справу — нас обернено в емігрантів. Сьогодні та ж химерна доля обернулась і проти «великих», що так гірко переживають холодну війну.

Ця доля не минула і доброзичливих українських «сусідоньків», що тоді хапали на випередки, як найбільше обширу української землі, замість того, щоб помогти сусідові стати на ноги. Тож віддали загарбане та ще й своє в додаток.

З середини літа 1939 року було вже помітно, що війна

таки буде й що може досягти аж сюди; бо Поляки вже скриту мобілізацію перевели та й люди настирливо шепотіли про війну, а місцеві Поляки почали дуже вихвалювати свою непереможну армію. Гітлер пер до війни безоглядно.

Українське населення трималось мовчкі, хіба де-не-де люди притищено пустять ідкий жарт в бік Польщі. У деяких було помітне в очах задоволення, що може Німці хоч трохи облегшать долю, або може поможуть відбудувати і свою державу; про це Німці — колоністи шепотіли.

Польська адміністрація надуживала навіть і ті куці права нансенівця, та робила так, як їй забажалось; це знов так віддячувались Поляки своєму союзниківі-Українцеві за Замостя, та «Чудо над Вислою». Отже працювала еміграція по каменоломах та на різних роботах, які траплялися, й часто бігала від одної роботи до другої, міняючи місця осідку.

На Волині від політичних, чи навіть культурних справ, приходилося нашій еміграції триматися поодалік, бо поліція та агентура пильно слідкували за кожним рухом, та словом і часто через «наших» мала про все докладні відомості. Все ж таки, не дивлячись на обережність емігрантів, повітові старости часто багатьом відмовляли дозволу на дальший побут. Черга дійшла і до мене, хоч я прожив там близько 17 років. Це я узnav, коли звернувсь за продовженням візи на дальших три роки. Замість продовження, одержав записку, на якій було написано червоним по білому, що до 17-го вересня 1939 р. маю залишити повіт і що це рішення є без відклику до вищої влади. Про те якесь передчууття мене підбадьорювало, що це рішення не буде здійснене, тому я й не переймався цим.

Останніх пару років перед війною, довелось мені працювати при будові доріг. Ця праця вимагала частих поїздок з одного кінця повіту до другого, а це давало можливість входити у більші стосунки з селянством; через що й можна було інколи сказати пару слів про українських справи та й робітників набирano переважно з українських селян.

Платили за цю працю — бідновато, але на прожиток, та одяг вистачало. Останній рік перед війною багато емігрантів працювало на автостраді, що будувалась від Дубна, через Рівне, Костополь, до Сарн. Тут праця була приемна, бо відбувалась на свіжому повітрі та й не бракувало іноді веселих випадків. Один такий випадок особливо запам'ятався. Трапився він ось як: Робота на тій автостраді провадилася біля села Яринівки, де виконувались земельні роботи. Одного дня приіхав на контролю повітовий ін-

женер Волянський. Походив, подививсь, незнайшовши нічого такого, до чого можна було б причепитись, питає: «Що то, Ви вже тризуба на дорозі повісили?» Я витріщив очі та й питаю: — Де? Він показав на віху, що стояла на середині дороги, й що зроблена була з молодої сосонки, а на вершку котрийсь з робітників залишив три галузки, що дійсно нагадували тризуб.

Чи хотів він мене цим вколоти, чи пожартувати, не знаю, бо сам він був чоловік не поганий. Походив з Рівного, не мав дутого гонору та й не відмовляв нашому братові-емігрантові праці, як мав.

Світові події котились швидко. Голосніше почали говорити про війну. Поляки намагались упевнити про вищість їхньої армії над німецькою, бо, казали, «кедись побілі тих швабуф под Грунвальдем, то й тераз то бендзе».

Хто знов Поляків, то з такої їх хвальби тільки посміхався. Але, що до війни йшло, то видно було з того, що роботи на дорозі провадились в приспішному темпі, а група брукарів була найцікавіша, бо тут завжди були гарячі суперечки на політичні теми. Складалась вона з чотирьох Поляків та трьох Українців. Одного разу, я проходячи біля них, почув, як старий брукар, Поляк, кричав до Українців: «Чи, Ви знаєте, що гітлерівські танки пороблені з дикти? Як наша кавалерія піде на них, то на другий день наші будуть в Берліні на обіді». Це він так говорив вже після промови польського міністра Бека в соймі, який казав: «і Гудзіка не дами Немцу».

Був вересень. Гітлер розпочав наступ на Польщу. Німці посунулись швидко вперед. В Костополі зібралось вже багато втікачів з Познаньшини, та з-під Варшави. Чути вже що й Варшаву бомблять. Втікачів з кожним днем збільшується і число їх доходить до 70 тисяч. На мале місто, що до війни мало лише 18 тисяч мешканців, не стало мешкань.

Через пару днів проходжу знов недалеко групи брукарів і жартом питую старого брукара, Поляка: «Як там, Пане, було на тому обіді в Берліні, що Ви казали пару днів тому?» «Е, відзі Пан, відповідає він, наше, пся крев, ніц не робілі, тилько пілі і кламалі, же вишкітко для війни готово, а то, як відаць, нема ніц».

Гірке було в нього розчарування, а я за цей запит заплатив роботою. На другий день після того мене перевели на працю до міста з менишою платнею. Тут, у місті, уже давали до праці жінок, в більшості Польок, які не мали з чого жити, а магістрат післав їх на дорогу працювати, щоб даремно не давати їм допомоги. Не бракувало й тут весел-

лих випадків. Недалеко місця праці була пожежна сторо-
жа і вежа, на подобу геодезійних башт; на ній вгорі хо-
див хлопчина — польський стшелець для обсервації. Дру-
гого дня праці чую, що він кричить: «Надходзі, надходзі». Питаю, що це означає. Кажуть жінки, що то вже надлі-
тають німецькі літаки.

Дійсно через кілька хвилин з'явився німецький літак,
скинув бомбу на залізничний місток у лісі, пролетів над мі-
стом, обстріляв з кулемета, від чого була забита одна мо-
лода дівчина, нагнав страху на всіх і на тому війна тут
була закінчена.

Того ж дня зайшов я на бетонарню, аж тут йде знов
сварка між Поляком — робітником десь з Познаня, та Українцем — робітником. Поляк викрикує: «Цо, Пан мислі,
Пан живе в Польщі, е польські хлеб і не хце розмавяць по
польську» На те Українець відповідає, що він е на своій
землі й не е зайдою, як Поляк. Дивлюсь, що зі сварки мо-
же перейти в бійку, отже втихомирюю їх, кажучи, що мо-
ву треба поважати одну й другу.

* * *

Війна котилася далі на південь. Варшава впала і поль-
ська поліція почала арештувати «непевних». Бачу, що по-
ліцай повів одного Українця, а потім і другого емігранта.
Під вечір прибігає до місця праці господиня та й каже ме-
ні, що був поліцай питав про мене; вона відповіла, що я
на роботі, отже вона прийшла перевірити, чи я не заареш-
тований.

Скінчили ми роботу, як і завжди. Я прийшов до хати і
не вспів дещо з'їсти, як знов прийшов поліцай до хати.
«Дзінь добри» каже. — «Добрий та не для всіх», відпові-
даю. «О, то я Пана знам», каже поліцай, «бо Пан працо-
вал на дродзе в Малинську». «Так, кажу, працював, ми є
старі знайомі». «Так, але, відзі Пан, тераз ест война і я ес-
тем мобілізовани, мне послалі арештоваць Пана». «Як аре-
штувати, то я нічого тут не зроблю, підемо», сказав я. При-
ходимо до комісаріяту поліції, нічого не питаютъ. Впхну-
ли мене в якусь темнувату комірчину з одним вікном, на-
віть не загратованим. Роздивляюсь і бачу, що біля грубки
сидить якийсь чоловік і так гірко плаче, аж жалко мені
зробилось його; біля нього другий, але цей сидить тихо.
Потім виявилось, що то були два Німці з Березного. Один
що плакав, був пастор. Коли дивлюсь, з-під лавки вила-
зить один Українець, за ним другий, це ті, що раніше бу-
ли арештовані.

«От добре й ти тут є, — буде веселіше», каже один, а
другий денервується і плаче, чи часом не постріляють?

Думав і я над тим арештотом, адже ж ним Польщі не врятають, бо ми люди політично не значні, а «моцарству» приходить і так кінець, то чи є сенс нас стріляти? Не було ніякого.

По пару годинах почали прибувати арештовані з сіл, всі молоді свідомі хлопці. До ранку назвозили до 70 осіб. Перевели декого до школи, із-за браку місця, і до ранку число арештованих дійшло до 120 чоловіків. Все це був елемент сільський, свідомий своеї самобутності, але мало обізнаний в політичних справах і не організований. День, другий, ніхто нічого не питав, час проходив весело, ніби не в арешті. Жарти, сміх сипався з усіх боків — журби не було, бо все таки гурт був.

П'ятнадцятирічний хлопець Ясь, син моого сусіда — Поляка, якого я бачив кожного дня та розмовляв з ним, тепер він Стшелець — польські, з рушницею ходить попід вікна школи,стереже нас, та почувається паном на чужій землі. Коли я хотів виглянути у вікно, цей Ясь закричав:

— Не вигльондаць, бо бендев стшеляць.

— Невже ж ти будеш і в мене стріляти? питав

— А цуж, Пан мислі?

Та й береться вже за рушницю. Тут не помогло і сусідство.

Третій день сидимо вже в тому арешті, аж увечері з'явивсь якийсь панок та почав записувати дані про кожного: хто звідкіля, роки та інше. Принесли звідкись вістку, що мають вивозити до Картузької Берези, в концентраційний табір, на подобу совітських сибірських тaborів.

Хлопці трохи посумніли, але духовно трималися добре, надіючись, що недовго там будуть або і зовсім не довезуть їх до того табору. Так воно й сталося, що деяких довезли лише до воріт тої Берези.

Десь в 12-ій годині вночі, відчинилися двері і поліцай назвав мое прізвище та казав, щоб я забирає усе з собою. В голові промайнула думка:

— Невже і Поляки почнуть ліквідувати на зразок большевиків?

На обличчях у хлопців малюється здивування і тривога. Я кивнув усім головою та й пішов за поліцаем. Доходимо знов до комісаріату поліції. Якийсь офіцер з комісаром поліції кажуть мені, що можу йти додому, але завтра рано маю бути на тій роботі, що раніш провадив. До того перед роботою й після, мушу зголошуватись тут, у комісаріаті. Плентаюсь до хати та думаю, за що це така панська ласка на мене спала. Справа вияснилась лише на другий день на роботі, а це просто: Ті жінки, що були на роботі,

не мали що їсти, то ж пішли в старство та зчинили бунт; давай хліб або роботу. Не було кого поставити на заміну, то звільнили мене з арешту і дали під нагляд поліції. Через день почали відправляти арештованих до Берези, а в мене з'явилося почуття ніби провини, що не був між ними.

+ * *

Вечір, 14 вересня 1939 р., польське радіо подає вістку, щоsovетська армія перейшла кордон Польщі. Большевицьке радіо подає, що «червона армія іде визволити братів Українців з польської неволі». Ця вістка приголомшила еміграцію УНР, як грім з чистого неба. Ніхто не знав, та й не сподівався, що Німці мали тайну умову з большевиками про поділ Польщі. Поляки остаточно побачили, що настав кінець їхній державі, почали пускати пропагандивні чутки, що, мовляв, советська армія, це ж слов'яни й кривди великої їм не зроблять. Але наївні були їх думки. Як тільки большевики зайняли західні українські землі, що були під окупацією Польщі, зараз виарештовували увесь польський урядничий елемент. Так було, як голосила вістка, у цій околиці де я був. Як тільки червона армія зайняла територію зараз на другий день большевики розстріляли старосту повіту, та комісара поліції, що були виїхали на зустріч червоній армії. Поляки були пригноблені. Українське населення трималося з недовір'ям мовчки; а Жиди, бігали з сіяючими очима й обличчям. Правда й те, що було пару вигуків у сторону Поляків: «А що, тепер мате Польську від моржа до моржа». Але все це топилося у величезній суматосі і різних вістках.

Вкінці прилетіла вістка, що червона армія є вже в сусідньому селі, 7 км від Костополя та, що під вечір буде в місті. Цікавість опанувала майже все населення. Емігрантів УНРеспубліки кортіло глянути на тих людей, що їх заставили бути силою большевики будувати комунізм.

Під вечір з'явилися перші відділи на віддалі може одного кілометра дороги. По обидвох боках шляху стояли маси народу та вдивлялися в бік села. Вітати ніхто не збирався. Нарешті показалась курява і проїхала кіннота. Люди пильно вдивлялися в обличчя тих, що сиділи на конях, ніби намагалися вичитати в них все те, що цікавило кожного. Але ті обличчя — виглядали змізернілими, худими та блідими. Коні, ліпше назвати їх коненята, були малі ростом, худорляві, так що ноги вершників ледь не доторкались землі. Почались завваги:

— Е, у нас річні лошата краці. — Це оцінка хазайського ока.

За кіннотою проїхала танкетка. Потім підійшов відділ піхоти. Отоді уже й пішла критика.

— Дивись, які шинелі, як з ряднини! О, нема старорежимного сукна! Ото було сукно, води не пропускало.

— Гляньте, рушниці несуть на мотузках, точнісенько, як в 1918 році було.

— О, диви, он ззаду два ідуть босі. Правда, один ніс чевики на штику, а другий у руці і кульгав.

— Е, нема нічого в них, так, як було в 1918 р. так і залишилось. Так оцінювала армію маса народу при дорозі.

— От тепер, ми уже пропали!

Так завершив заввагу господар, мій сусід.

— Так! Пропали ви, а нам емігрантам, мабуть, сто разів пропадай, подумалось мені і багатьом таким, як я.

Кожному політичному, громадському, суспільному і релігійному діячеві в голові виринала думка: що буде?

Стояло і в мене питання: Що робити далі? Це питання також вертіло мозок кожному емігрантові.

На другий день рано по приході большевиків, пішов я до приятеля, що жив 7 кілометрів від міста, щоб з ним порадитись, чи не пора кудись зникати? Може й за Буг, хоч до Німців, бо, ходила чутка, що кордон намічений був на річці Буг.

Дорога до приятеля вела через ліс. Большевики далі містта ще не посувались, бо наводили порядок з майном, що було в потягах на відтинку Рівне — Сарни. Тут було чим поживитись, бо Поляки позвозили сюди все, що вспіли вивезти з-під Німців. Десь на пів дорозі в лісі бачу, якийсь польський офіцер ходить від одного дерева до другого, потім обійде кругом, неначе запаморочена овечка. Підходжу до нього та питаю, що то буде, пане капітане? Він глянув на мене та й каже: «Я сам не vem, цо то бендзє». Та й знов почав свій марш від дерева до дерева. Мабуть у нього ще більшим питання було, як у мене, «що робити»?

Мій приятель і чути не хотів про дальшу еміграцію, а особливо його жінка. Вони обидвое доводили мені, що большевики тепер уже не ті, що раніш. Я їх переконував, як міг, та не переконав, хоч висловив усі докази, які мав.

На другий день наладували ми фіру гілля для палива, та й поїхали до міста. Як тільки виїхали на дорогу, що вела до міста, аж тут авто проти нас. Один у цивільному вбранині виліз з авта та питає, чи ми Українці. Відповідаємо — так. А він тоді нам каже: «Що ви таке дрібне гілля везете, он стоять хороші дрова», і показав на метрові, що були заготовлені Поляками. «Беріть їх, нам нічого не нада, все це тепер ваше». Кажемо, що без дозволу не може-

мо брати. Тоді військовий запитав, чи нема тут де польського вінська. Кажемо, що вчора, в тіни ліску, був цілий полк, а сьогодні не бачили. Дійсно за ніч полк поскидав зброю в кущі і до ранку не стало ані одного жовніра.

Ідемо далі, аж з закруті дороги, назустріч, виходить відділ вояків. Кроків за 30-40 наперед нас став. «Обід!» — чуємо. Звернули ми набік дороги та чекаємо, аж звільниться дорога на проїзд. Дивимось, один вояк відійшов від загалу, пішов вбік, нарвав трави, витер нею свій котелок, та й підходить до нас. Питає чи ми Українці: «Так» — кажемо. А він далі каже:

— От тепер кінчаемо Поляків, а незадовго будемо кінчати Москалів. Я з Київщини, й пішов до гурту, не скавши більш ні слова. Поглянув я на приятеля, а він на мене та й каже: «А бачите, що большевики вже не ті». Я далі не погоджувається з ним, бо це була армія, а партія дунає інше.

В слідуючі дні стрічаю одного, то другого емігранта і всі кажуть, що далі не підуть, бо досить уже тої еміграції, може якось удастися і додому заскочити. Не знали, що стара границя Польщі і УССР була щільно замкнена, — миш не пролізе. Та певно не чули, що в Рівному, на другий день по вступі до міста, були розстріляні Волинець та ще хтось. Пізніше майже всі вони були вивезені на Сибір та Воркуту і мій приятель вкупі з ними.

Дні минають швидко. Тиждень проходить за тижнем, а відваги нема та й тяжко якось кидати загріте місце. Але одна подія стала поштовхом. Сталася вона так: Одного дня десь на другий тиждень по вступі армії, чую що буде в залі кіна промова одного комісара чи начальника НКВД. Попасті туди можна буде лише за запрошенням, а його я не мав. Мені дуже бажалося почути, що він там буде казати. Підійшов я під залю і чекаю. На щастя впускають хор без запрошень. Разом з ними пролажу і я на сцену кіна. В залі майже всі місця зайняті. Люди різних статків і національностей. Почалася ціла церемонія ось як: Вийшов на сцену чоловік, середнього росту у військовому вбрани, спімнув перше Сталіна, що він ясне сонце, премудрий і непомильний вождь, а далі всіх інших згадав і тоді почав говорити про справу. Каже, що большевики добре знають, що тут великий був національний рух та мав вілив, що є організації, як «Просвіта», та інші, але все це хутко буде вичищене.

... А що, чули? шепче мені один хорист.

Правда на початку большевики не втручались до місцевої адміністрації, за винятком повітового комісара. Все, як

поліція, освіта — було обсаджене місцевими хлопцями Українцями. Але, як на слідуючий день я пішов, щоб купити дров у лісовому відділі, то побачив, що тут уже сидить Перрець та Хаїм. Обидва вони були за польської влади дрібні лісові купці.. Я добре зновував їх, то й питав:

— Що ви тут робите?

— О, я вже є завідуючий повітовими лісами, каже Хаїм, а це мій помічник, показує на Перця. Справу з дровами по-лагодили швидко. По дорозі до дому я ще вступив до української кооперативи. А тут уже завідує син моєї сусідки — Жидівки.

Далі дійшов я до банку, а на зустріч мені вийшов молодий Поляк, жидівського походження, Гальперн, та й питав мене, як подобається мені влада? Кажу, що ще не розпізнаю. «Я вже тепер директор банку» радісно додав він. «Гратулюю» кажу йому та йду до хати. Аж тут сусідка Ханя, стара жінка, що мала невеличку крамничку кличе:

— Скажіть мені, сусіде, чого така босота прийшла сюди? Все забрали, хто купив, а хто так узяв.

Цю стару Жидівку я дуже поважав. Вона ніде,крім своєї хати, не вживала іншої мови, як українську. Чи то був польський поліцай, чи хто інший вона говорила до них по-українському. Коли раз я запитав її про це, то вона мені відповіла.

— Я родилася тут, виросла й дожила старости між цими людьми, то я їх маю за своїх, та й балакаю всюди їх мовою. Шкода, що гітлерівські поспілаки її розстріляли.

Прийшов я у хату та й думаю: Звідкіля у жидівської меншини знайшлось стільки сили, що вспіли вже обсадити майже всі головні пости.

Після того, що я почув у кіні, не було вже чого далі відтягати. Та біда, бракувало товариства, — бо було б веселіше мандрувати. Іду ще до одного емігранта, але по дорозі зустрічаю двох патрульних червоноармійців. Глянув я на них, здається волиняки. Питаю:

Звідкіля хлопці? Один каже зі села Васькович, а другий з села Каленських. Обидва ці села недалеко від моого рідного, знав я чимало людей в одному і другому. Питаю першого з села Васькович, чи не знав він Василя Бабича, що мав колись добре коні. Каже що то його сусід, та тепер уже старий і лежить на печі, а коні го-го — тільки рукою махнув. Далі питав про Пилипа, що тримав земську пошту. Каже все зникло, старого забили, а сини десь на Сибірі. Другого, зі села Каленських, питав про Марка Закусила, що писав лівою рукою. Нема давно вже в селі, а

десь аж у Казахстані. Потім армійці питаютъ мене, якъ знаю я тихъ людей. Кажу, що колись недалеко тамъ учительювавъ, то Бабичъ часто іздивъ, якъ фірманъ, а Марка знаю тому, що разомъ учивъ.

Хотілось ще більше запитати земляківъ, але бачу, що один другого сіпнувъ за рукавъ і відійшли. По нихъ видно було, що то були резервісти, а не молоді призовники.

За кілька днівъ знову трапилася подія, що гнала за Бугъ. Заарештували трьохъ молодихъ хлопцівъ за летючки, у якихъ було написано, аби люди не голосували за приєднання до «Советської України». Перетримали їхъ в арешті ажъ минуло голосування, але хлопці ходили якъ прибиті. Увечері прийшли до мене за порадою, що робити?

Вирішили мандрувати на захід. Відъ себе я додавъ, що слідуючого четверга відходжу і якъ хочуть, то можемо разомъ пробиратися, бо далі вже буде пізно.

Другого дня рано прибігъ один хлопець та й каже, що ще двохъ приєднуеться, всіхъ насъ буде п'ять. Ажъ тутъ прибігла мати одного хлопця, Федя, та зі сльозами почала благати, аби заопікуватися нимъ, бо має лише 18 роківъ і вінъ далеко нігде не бувъ. Потімъ прибігла мати другого зъ такою самою просьбою. Я обіцявъ, що все зроблю, що могтиму, щобъ вони повернули назадъ. Що то значить материнське серце. У назначенну годину всі хлопці були въ мене въ хаті зъ харчами й білизною.

— Ну, хлопці, хрестимо лоби та й въ дорогу! кажу.

Рушили і йдемо. Підходимо до станції. Повно народу. Вечір і темнувато. Залишаюсь на дворі поки не підійде потягъ, бо видно черезъ вікно, що на станції шниряє вже кілька типівъ не місцевихъ.

Надійшовъ потягъ, влазимо до вагону; білетів ще не продавали. А тутъ з'являється чоловікъ і п'ять поліцайвъ. Підходить до насъ, та бажають намъ щасливої дороги і скорого повороту назадъ, але, якъ вояки вже. Всі ці поліціянти були місцеві і певно знали про нашъ від'їздъ. Зробився їмъ жаль, бо доля їхъ буде не завидна. Такъ воно і сталося. Цей коміссаръ, що говоривъ у кіні, таки додержавъ слова. Місяцівъ півтора по нашему від'їзді перевів чистку, і то таку, що ні зі старихъ емігрантівъ, ні членівъ «Просвіти», ні зъ поліції нікого не залишилось. Частина опинилася въ Сибірі, а друга на Воркуті.

Ми доїхали до Рівного і щасливо пересіли до другого потягу. Тутъ у вагонахъ було темно і ми посідали въ різнихъ куткахъ. Нерви напружені, при найменшому шереху хлопці пі-

діймають голови, а при появі нового чоловіка тільки вдивляємось, що він буде робити?

На другий день без перешкод доїхали до Білостока, а там з групою польських втікачів, що верталися до Варшави, перейшли вночі кордон.

Це було вже на початку грудня. Снігу ще не було, але холод і вітри давалися добре в знаки. Тут побачили ми людську біду. На так званому невтральному пасі кордону сиділо серед поля, як око бачить, маса народу, що поробили собі з метрових дров собачі будки, та в них жили з дітьми. Переважно це були люди жидівського роду, що втікали від гітлерівських переслідувань, а большевики чомусь не пропускали їх на свою територію. Скільки їх там вигинуло, хіба один Бог знає.

Тут також було якесь перекочовування людей. Лісовими стежками мандрували, наче шнуром тягнулися люди зі сходу. Тягнулися такі самі шнури людей, на схід. Це переважно були молоді Жиди.

По дорозі до кордону нам багато помагало польське населення. На третій день після переходу кордону, ми вже були у Варшаві, а під кінець 1939 року, після довгих поневірянь та голодування, закінчували, аж в горах Гарц, на роботі при горі Вінтерберг, свою мандрівку.

Обіцянку, що я був дав матерям за хлопців вдалося мешні додержати і вже в 1942 році всі вони повернулися додому здорові та більше загартовані в різних життєвих небезпеках. Незадовго всі вони погинули в українських партизанських відділах — Боровця Бульби та УПА, що робила свій рейд через цю околицю. («Народня воля», 8. 3. 1962)

Ювілей генерал-поручника О. Загродського

Дня 25 квітня ц. р. ввечері зійшлися колишні українські вояки, що проживають в Філаделфії і околиці, щоб вшанувати 70-річчя одного з заслужених генералів Армії Української Народної Республіки, генерал-поручника Олександра Загродського.

Тостмайстром вечера був ред. Ів. Кедрин-Рудницький. Промовляли (за чергою) голова Гол. Управи ОбВУА д-р В. Талан, який склав побажання Ювілятові від імені цілого зорганізованого членства цієї центральної української комбатантської організації в ЗДА та від Політичної Ради УККА. Від Братства I Української Дивізії УНА промовляв сотн. М. Ліщинський, від Об'єднання кол. вояків УПА виступав голова В. Гудзик, — далі: ген. шт. полк. П. Дяченко і полк. М. Омелюсик. Сот. Дітківський відчитав життєпис Генерала.

Ювілят народився 23 квітня 1889 р. в селі Зеленьки, біля Умані, в Україні. По скінченні 1911 р. Духовної Семінарії в 1912 році був покликаний до російського війська, а в 1914 р. був на фронті в 74 Ставропольському полку та був іменований підполковником. Був ранений у боях та нагорождений відзнаками за хоробрість.

В 1917 р., в часі УНРеспубліки, зорганізував батальон війська і з ним прийшов в Україну. Весь час був активним старшиною та разом з генералом Сальським належав до тих старшин, що перший вступив у Київ та був присутній, як зрывали деникінський прапор з Міської Думи. Він також був учасником Зимового Походу і як командир Волинської Групи був нагорождений орденом Залізного Хреста.

По закінченні військових операцій в Україні був інтернований польською владою з рештою Армії в Каліші, де був головою товариств інвалідів та основником гімназії для вояків. В часі другої світової війни вимандрував на Захід і в 1949 р. приїхав до Америки. Тут працював 4 роки фабричним робітником та брав активну участь у громадських організаціях. Тепер, як пенсіонер далі працює суспільно та є Начальником Канцелярії Президента УНР.

Від колишніх підкомандних Генерала з Запорізького

Знімка з ювілейного святкування 25. 4. 1959 року. Група Волиняків. Від ліва: Com. С. Кожухар, Інж. Дібровний, Полк. Омеляник, Хор. Суцко, Генерал-Поручник О. Загородський, Com. А. Дідковський, Інж. Капітантій, Інж. Іщенко, Поручник В. Филипов, Com. Марущак.

Корпусу і Волинської групи виступали п. п. інж. Капли́стий і Павло Дубрівний, д-р Іван Козак вітав Ювілята, як голова ньюйоркського Відділу ОбВУА, побр. М. Суржко передав Ювілятові пропам'ятний альбом, а Іван Поритко передав Ювілятові скромний дарунок від Суспільної Служби Комбатантів, яка об'єднує всі комбатантські організації. Сам ген. Ол. Загродський зворущений дякував приятливим і підкреслив коротко ті засади, що їх тримався в своєму довгому житті, у військовій службі і громадській діяльності. В мистецькій частині оперовий співак М. Дуда відспівував низку стрілецьких пісень при акомпаніменті пані Лідії Бульби.

(«Народна Воля»)

Хто запроваджував комуністичну владу?

Редакціє Народної Волі!

Маю надію, що «Народна Воля» не відмовить мені місця на своїх сторінках пригадати дещо з недавно минулого. Справа йде про статтю в «Новом Русском Слове» з 21 грудня 1955 року, написану ред. Вейнбаумом та дещо про його співробітників.

Я, маючи вже поза 65 років життя і, будучи при здоровім умі й твердій пам'яті, докладно пригадую собі, як по наказу Леніна та під главнокомандуванням Троцького, в 1918 році, таки російські селяни й робітники, з центральних губерній Росії, в Красній Армії йшли на Україну запроваджувати комуністичну владу, проти якої вона боролася. Рівно ж, ясно собі пригадую, що в січні місяці, того ж таки 1918 року, як армія Муравйова, що складалась з людей тих же російських околиць, закріплювала комуністичну владу в Києві і то так закріплювала, що той, хто не мав мозолів на руках, був буржуй, якого хапали на вулиці й вели розстрілювати в Купецький сад. Вислід був такий, щоoko 600 трупів було за один день і вони були складені в купі, в тому ж Купецькому саду. Отже, не українські селяни та робітники йшли до Москви запроваджувати або підтримувати комуністичну владу, а навпаки. російські селяни і робітники. Українські селяни й робітники, як могли й чим могли, поборювали ту владу. Це мусить знати Вейнбаум.

Далі ще ясно пригадую (це для п. Дикого), що під Крутаами та Базаром, як і в Українській Армії УНР та в безчисленних повстаннях по Волині, Київщині, Херсонщині, Чернігівщині, Поділлю боролись і захищали свою новопосталу Українську Державу, Народну Республіку в переважаючій більшості таки Українці з під російської займанчини й «росчленітелі» є насамперед вони, а Галичани були лише складовою частиною цього «росчленітельського» руху.

Далі хотів би я ще сказати пару слів п. Дроботу про його затію видати друком збірник з уміщенням всіх комуністичних вождів. Що ж, справа не погана, але чи не буде забагато чести отим вождям, щоб їх демонструвати перед

цілим світом в спеціальному збірникові, а може це буде. по думці п. Дробота: «трепещите вси языци и покоряйтесь», бо з нами он які велики вожді є й були. Але, коли вже так хочеться п. Дроботові того збірника, то нічого не зробиш, але нехай розміщує тих вождів тільки в хронологічному порядкові. Першим треба буде помістити «портрет» Леніна, другим — Сталіна, потім — Хрущова й Булганина й то на цілу сторінку, бож це були й є головні законодавчі «боси», а вже українських «вождів», що з'явились на сцені лише тоді, як Росіяни цілком взяли в свої окупаційні лапи Україну, треба буде в збірнику помістити меншими, бо ж це були тільки «формані» — виконавці головних босів. А що ж до таких комуністичних вождів, як Діброва, Тимошенко, Затонський, Любченко і т. д., то й іх треба вмісити, щоб не сердились, але під ними підписати: «халуї-Українці», що служили й служать російсько-імперсько-комунізмові; правда, якому вже так само сьогодні служать і румунські, і мад'ярські, і чеські, і польські, а навіть китайські вожді, але по чий вині? Чи не «росчленителі» знову таки винні.

Отже, колись малим ще, я чув вдома, на батьківщині, таку приказку: «Свою вину та на Іванка складу», не варто вдавати з себе таких занадто безвинних.

(«Народна Воля», ч. 9, 1956)

Творці комуністичного ґрунту в Російській імперії

Переглядаючи час-до-часу російське «Новое Русское Слово» та слухаючи випадкових оповідань Росіяна, в необізаного зі справою читача, або й чужинця, що мало знав Росію, виникає враження, що з Росією трапилось якесь несподіване нещастя, або чудо, яке трудно з'ясувати, що там так швидко виник і розрісся комуністичний рух. Завжди ж москалі любили кричати, що «русский» народ смирний, богоносний, добрий, а тут тобі на — з'явився комунізм з своїми самовільними вбивствами, концентраційними тaborами, здирствами, голodom і т. ін. Отож, всі ті, що не знають, або прикидаються, що не знають, або забули як і звідкіля з'явився комунізм, треба пригадати, що це була річ дуже проста. Німці, в 1917 році, посадили «істинно-руssкого» Леніна у вагон, запльомбували і відправили аж до Петербурга, а тут його вже випустили теж такі свої «істинно-руssкие». Не було тут ніякого непчастя, а чуда тим більше не було, бож не «розверзлись небеса» над Петроградом і не спустився звітділь Ленін, як пророк, маючи під пахою збірку писань Маркса та Енгельса. А що це вчення з близкавичною швидкістю було поширилось в цілій центральній Росії, то лише тому, що там століттями приготовлявся ґрунт під це вчення. Готовили його і предки теперішніх воюючих російських емігрантів та й воюни самі. Бож відомо, що коли буде добре вироблене поле, то треба надіятись, що й врожай буде некепський, а як бачимо тепер, на ділі, то ґрунт був приготований досить вдало й то якраз перед крахом імперії. Сьогодня ще живе багато з тих творців ґрунту, які сидять за кордоном й так гірко та широко ніби плачуть над долею того «руssкого народа». Для цього вони пишуть душу-роздираючі статті в часописах, в яких гостро атакують інакомислячих, а особливво «сепаратистів», виголошують бойові промови з затиснутими кулаками, організують, на захист народу, ріжні комітети, по шаблоновим рецептам (як КЦАБ, СОНР), що стоять від реальної розв'язки спасіння народу від комунізму так далеко, як небо від землі. Але не про те їм ходить, бо в думках своїх леліють лише: «как бы этак, по ліквідації кем-то комунізму, назад вернуть свои іменница

да другое імущество і взыскать с мужичка деньжонки за таких 30 слишком лет і возстановить неделимую Росію», а для того вони ще й сьогодні носять в матні (щоб не згубились) пожовклі пляни та папери на право, списки биків та інше.

Цікаво глянути, як поводилася і що творила ота вища «русская аристократія» (всі оті: графи, князі, барони й просто благородні і т. д.) для того бідного, русского й нерусского народу, що мешкав в примітивних, брудних «халупчиках», де кишіло від вошей, «клопів» (блощиць) та тараканів. Так раніш, як і сьогодні не думали вони про народ, почавши хоч би з 1905 року, коли не подбали, навіть, щоб заспокоїти отой земельний голод і то тоді, коли вже був чути перший революційний стук, що вказував на щось непевне. Якже ж Столипин хотів, щось зробити в цій справі для рятування русских та імперії, його рукою агента охранки Багрова, вбито 1 вересня 1911 року в Києві, (навіть може за тихою згодою «імущих»). Вбито його тому, що не хотілось продати на виплат «мужичкам» частини землі з своїх величезних маєтків, часто навіть необрбаненої; не додумались, що на ці гроші можна було побудувати фабрики та заводи, адже сировини було більше ніж потреба. Столипин видно добре передбачав наслідки веденої протиселянської політики і хотів, принаймні на деякий час, відсунути крах русских та їх імперії. Заміст того, щоб добре подумати над цим, рускі пани-аристократи їздили за границею й там марнували мільйони твердої валюти на гру в карти та рулетку в Монте-Карло, на піятики й то такі: «чтобы в небе было жарко», а під час них бились навмисне дорогі люстра, вази й інше, опісля ж платили вдесятеро їхньої вартості, але «чтобы показать» чужинцям «русскую широкую натуру та у达尔ь» (бо у вас усе широке, навіть масляниця). Чужинці брали гроші, в кулак сміялись та на них відбудовували свої господарства. Після ж, як забракло на «кутежи» грошей, летіли телеграми до управителів маєтків: а ті обдирали як могли й де могли селян й «шли деньги», маєтки, звичайно, не забуваючи й власної кишенні. слали русским панам гроші. Руски бачили добре, як живуть селяне на багато бідніших землях, прим. в Австрії. Німеччині чи Швайцарії, але вертаючись додому вони не дбали про те, щоб облегчити долю, або хоч привести до людського життя, отого тяжко працюючого мужичка. Чи не краще було б за ті гроші, що так проводились марно. побудувати школи, як: технічні, сільсько-господарські (а не спроваджувати чужих колоністів для науки), дати народу освіту й все необхідне до життя, а не тримати на по-

ложенню «сірої скотини». Але русска ненаситна зажерливість і спеціальна ставка на злидні й темноту вищих верств, а також недбалство, здегенерованість, обломовська зледацілість й політичне виродження, — допровадили населення до революції й нема чого тепер показувати пальцем на бороду К. Маркса (інтернаціоналізм) і „лаптишки мужичкоф". Так допроваджений несправедливістю панівних русских верств нарід кинувся до революції, шукаючи полегші, але темний попав ще в гірше пекло. Ось тут виявилося оте недбалство русских панівних верств, що трипало століття, бо ж революція відбулася в той самий час і в других народів, як Німців, Австрійців, але зовсім відмінно, бо проте Німці свого кайзера Вільгельма II не замордували, а лише вислали за кордон на життя, не кажу вже про нижчі верстви народу. Правда, і німецький нарід виявив свою жорстокість під час II світової війни, але він був жорстокий більш для чужих; русский же, доведений ігнарацією урядів до себе й своїх потреб, виявив крайню злобу та пімсту, бо навіть русскими руками вбив свого царя Миколу II й то ще в такий бестіяльний спосіб, але чи рускіє пани всіх мастей помогли йому врятувати хоч життя та родину, не дивлячися на те, що при ньому користались всіми благами. Крім того, руками „русских" вбито не тільки царя, як людину, а вбито багато більше, бо суворена своєї імперії, особу, що в собі зв'язувала всі народи, які були загарбані цією імперією й які були зв'язані договорами та присягою на вірність йому, як зверхнику цієї імперії, отож і це було вбито. А коли з хвилиною, як знищено царя, тими самими „русскими" руками була „росчленена" й „розсепарована" імперія, бо цим актом звільнились всі народи від обов'язку виконувати присягу й договори (чуєте п. Дикий). А раз так, то й український нарід почув себе вільним від усіх обов'язків жити вкупі з русскими в одній імперії, а навіть формально виконувати Переяславську умову з 1654 року (яку, до речі, ви на другий день по підписанні зламали), та почав будувати своє власне життя на своїй землі — власну незалежну державу, й хоч не вдалось закінчити її, то певно буде боротись доти, поки не доведе до кінця. Даремно русскі зараз роздувають демагогію про ворогів „русского" народу. Ніхто з нас, Українців, нічого проти русского народу не має, бо й він був упослідженій своїми верхами, а поневолені народи борються лише за своє визволення від цієї аристократично-імперіялістичної верстви, яка при потребі й без потреби ховає дії за спину всього „русского народа".

Скитання по чужих землях світу, ось уже 38 років, ще сьогодні не навчило їх і вони не прийшли до реального мислення, бо не вспів ще новий руководитель їх Милостивий Государ Вейнбаум кивнути пальцем, як уже організувавсь на чолі з князем Белосельським марафонський біг, разом з істинно-руським православним духовенством, творити комітет проти „сепаратистів” (певно духовні таке вичитали у Св. Письмі). Отже головний ворог в розумінні Вейнбавма і компанії є не комунізм, а „сепаратизм”. Мимоволі насувається питання, чи часом московською білою еміграцією не диригує червона палочка з неділімої другої фарби. Так виходить, що хто створив ґрунт під комунізмом та тепер і його завойовницькі здобутки піддержує.

(Народня Воля, ч. 13, 1956).

Оборонці насильства і тиранії

Сьогодня, після того як советсько-московська армія знайшлася в Угорщині, не один чужинець, але вже без патосу крикне: „О, русіше, о, культуріше!”, покрутивши головою. Зате московська еміграція хоче виправдати цю різанину в Угорщині по своєму. Вона оправдує всі поступки советської армії, мовляв, не тільки ми „руssкие” це робимо, але „так само робили й Англійці, коли розбудовували свою імперію, що розкинулася аж на п'яти континентах. (Дивись «Новое Русское Слово», 29 листопада 1956 р., ст. 4). Мовляв, «англійці душили Ірляндію так само, так чого ж такий крик проти России?» Такий спосіб оборони насильства може стосувати той, хто думає категоріями «традиції насилия», а що ними думають деякі Москалі сьогодні і думали раніш, то не треба довго дискутувати, бо це написало «Новое Русское Слово», а на доказ з минулого, то вистарчить пригадати кілька московських історичних фактів тиранства.

Тиранія в Московщині була й є, як кажуть, «столбової історичної дорогої», якої девізом було «Держать і не пущать», а особливо «держать і не пущать» підкорені нею народи, як: Україна, Білорусь, Кавказ, а сьогодні й сателіти. Московщина без тиранії і їхньої жорстокості не могла й не може існувати. Це увійшло у звичку московських провідних верств всіх часів і частинно самого нероду. Московський Кремль за час свого існування бачив не одного тирана. Ось хоч би почати з царя Петра I. Він прорубав вікно до Європи, а разом з тим власноручно одрубував і голови своїх підданих. Він же на українських козацьких кістках побудував місто Петербург та «канали» біля нього. Чи не так само сьогоднішні червоні нащадки по «традиції насилия» шлють мільйони людей на Сибір і другі північні місця, для розбудови малопридатних пустирів, або за прикладом того ж царя Петра I та Миколи I (1848) вже не рувають, а стріляють мільйони безвинних людей, наприклад сьогодні Угорщина, раніш Україна, Білорусь, Кавказ, Польща. Далі, цариця Катерина II почала своє царювання замордуванням власного чоловіка-царя. Потім вже душила й Польщу та додушувала Україну. Обое за це мають в

московській історії титули «великих». Попередник же їх був Іван Лютий з його Малютою-Скуратовим, який в жорстокості дорівнював сталінському Берії, а сьогоднішньому Серову. Всі вони загнали на той світ людей, число їх хіба «Ти, Господи, веси», а Лютий завершив ще мордом рідного сина. Чому ж по «традиції насилия» коронованіх тиранів не робити ще гірше й іхнім некоронованим нащадкам — Ленінові, Сталінові й сучасним «колективим батькам».

Так, кипіло, переверталося, убивался в тій російській імперії за цілий час її існування. Як не на троні сидів тиран, то біля трону півтиран, наприклад, Бірон, Бенкендорф і інші. Жорстокість, рукоприкладання, інтриги, зависть переходили від вищих до нижчих. Народилася безчисельна каста «помещиков», що в своєму обсязі були теж тиранами. Зразком таких може бути «високо-культурний писатель-драматург». Сухово-Кобилин, що часто так «бивав их (прислугу та кріпаків) из своих рук», що з носів хронічно текла кров у них. Розмножилося безліч і типів дійсно подібних до Смердякова (по Достоєвському), або ж ще, наприклад, один з герой (теж Достоєвський), що іменем Хрисага (з зависті) зарізав свого близького земляка лише за те, щоб заволодіти срібним годинником.

Так був правлячими верствами стислений зі всіх боків московський «смерд», а опісля «мужичок» (про не-Москалів нема й мови), якому навмисно не давалося освіти, підтримувалося безправ'я, поширювалося пияцтво та безконтрольне обдирання всіма засобами. В наслідок цього виникла безпорадність у людей, неможливість знайти собі дорогу до поліпшення свого життя, постало зледаціння до праці (отхожие промисли), брак засобів і знання до поліпшення домашнього господарства. Це допровадило людей. (особливо в центральних областях Московщини), до спільногого «общинного» господарювання на землі. Ці «общини» й були предтечою теперішніх «колхозів», як системи, що їх накидають скрізь і всюди московсько-комуністичні главарі. Вони тисячу разів перескають від одного експерименту до другого в надії знайти вихід для збільшення продукції хліба та іншого. Триста років самодержавна царська влада й ось уже близько сорок років комуністична, ні на йоту не поліпшила добробуту ні селянина, ані робітника, а навпаки: з кожним роком все йде на нижче. Не дивлячись навіть на те, що як колишня царська імперія, а сьогодні багато більша комуністична, посідають величезні обшари дуже врожайної землі з незчисленними надземними й підземними багатствами, довели підяремну людність

свою до найпримітивнішого голодного життя. Таке ставлення владу маючих до своїх мужичків-рабів допровадило всі народи червоної імперії до пітваринного способу життя. Нездібність та недбалство урядових осіб вплинуло на те, що у самого народу розвинулась жорстокість, злоба, лакомство на чуже добро, обдурування й інше, хоч по природі народ цей напевно не був би таким, при умові, якби було добре виховання та піклування влади, як бувшої царської, чи сьогоднішньої комуністичної. Не бачучи виподу зі своєї «гіркої долі», зданий на власне прозябання, витворився тип жорстокого раба, що все топче, ламає, покриваючи це истоками московської «культурної матерщини». Якою захоплюються всі від аристократа до босоти включно. Цим хіба може похвалитися Московщина, як сuto своїм винаходом, до якого ще не дійшли народи Заходу. Там де ступила нога московського імперіялізму, там лялася кров. віяв жах і лунала лайка.

У московських володарівувесь час панував і панує принцип: «Держать в ежовых рукавицах» підданий народ. А що до народів підбитих, то панував і панує найгірший у світі колоніялізм. Далеко ще англійському до нього, хоч і по «традиції насилия», на який люблять посылатись московські емігранти. Все ж таки, як не як, а англійський колоніялізм дав самостійність багатьом своїм підлеглим народам. А московський колоніялізм несе те, що бачимо в Україні, Білорусі, Кавказі і других країнах, що бачимо в Угорщині, Польщі та других сателітах. Ось кого боронять дякі московські смігранські кола.

(Народня Воля, 21 грудня, 1956).

Крокодилячі сльози московської еміграції

Ще димилися в Будапешті рештки спалених будинків: ще на вулицях червоніло не висохле від крові каміння. як уже ворушилася московське еміграція і збиралася протестувати проти комуністичних вчинків. Зорганізувався протестаційний комітет з представників НТС, РНД, СБОРН, СБЗР, ЦОПЭ і Калмики та в пресі від їх імені з'явився заклик: «Все на антикомуністическую демонстрацию 7 ноября!

Друзья! Российские эмигранты!

Наш долг — выступить с самым резким протестом против вторжения советской армии в Венгрию, против подлых и жестоких действий коммунистических бандитов, пославших русских солдат на подавление освободительной революции!

Наш долг — массовой демонстрацией протesta показать нашу непримиримость к коммунизму!»

Що ж то сталося, що московська еміграція рішилася на протест? Чи відізвалася у неї совість? Всі познаки вказують на те, що роблять вони це з політичної конюнктури. Вони не хотять залишитися самітними і тим самим станути по стороні комуністів, коли цілий вільний світ є проти. Страх перед виявленням спільно-московських державно-політичних ідей з комуністами, заставив московську еміграцію і собі устроїти протест. Отже не з глибини душі цей протест виплив, а з політичної конюнктури. Коли б цей протест виходив з глибини душі і зі щирого переконання, то московська еміграція мусіла б найперше протестувати проти московського імперіялізму, який в нашій добі прийняв маску комунізму. Відомо ж, що не так давно, а це 1848 року, батьки проводу сучасних московських емігрантів, душили ту ж таки Угорщину по наказу батюшки «руського царя» Миколи I-го за те, що Кошут хотів вільно, без опіки окупанта, жити на своїй землі. Сьогодні провід СССР нащадок царської влади, посилає душити знову ту ж саму Угорщину за те, що вона не хоче мати опікунів — московських комуністів. Сьогодні Кремль, як і колись московський уряд іде закріплювати силу й славу самодерж-

жавія, перелицовавши назву Росія на СССР та впровадивши ідею інтернаціонального комунізму для прикриття московського імперіалізму. Раніш Москва посылала свої полки так як і тепер роблять це комуністи, щоб вони здушували повстання в Україні, Білорусі, Польщі, Угорщині та дрігих країнах. От, для прикладу, пригадаймо Батурина (ко-зацьку столицю), де з наказу царя вирізано й спалено все. до немовлят включно. А як жорстоко здавлювали московські полки революцію в Україні 1905 року? А що діяли воїни в Україні в 1917-1920 р. і як не перестають діяти ще й тепер? Табори заслання, штучний голод, арешти селян, робітників та інтелігенції, розстріли і здавлювання всякого самостійництва — точнісінько по такому самому пляні, як це роблять вони в Угорщині. Все це московські комуністи робили й роблять в ім'я закріплення великої московської імперії, прикривши її ідею інтернаціонального комунізму.

Перше закі почати демонстрацію проти висилки московських салдатів до Угорщини, московська еміграція повинна зійтися на збори і в присутності представників поневолених московським імперіалізмом народів скласти протест проти московського імперіалізму у минулому і сучасному. Рівночасно з цим протестом вона повинна скласти заяву, що вона визнає ідею самоозначення народів.

Коли цього московська еміграція не зробила і не думає робити, то всякі протести і заяви «непримиримости к комунізму» — фальшива гра і пустий звук. Повторяю ще раз — найперше московська еміграція хай устроїть протестаційну демонстрацію проти поневолення України, Білорусі, Грузії і других народів, а тоді можна буде вірити, що всі інші демонстрації вона устроює щиро. Коли того вона не зробила, то це все виглядає на крокодилячі слізози.

(Народня Воля, ч. 45, 1956).

Через чужі окуляри

Святкування «1000 ліття Християнства в Україні».

Часто люблять поодинокі особи з греко-католицького Духівництва колоти очі православним українцям, що вони, мовляв, дивляться через московські окуляри на деякі церковні справи, коли в них (гр.-католиків) не хватає наявних доказів довести свої твердження. Забувають вони, що Москва, з Півночі, придушила нас силою, і присвоїла нашу історію та Віру взяла (Св. Володимира). Це з одного боку. З другого ж боку, із Заходу, Рим пробував і далі веде наступ, через наше ж гр.-католицьке Духівництво, бажаючи навернути православних українців на Католицтво (присвоюючи собі Св. Ольгу). Цей наступ збільшився чомусь особливо тепер, коли Православна Українська Церква стає на власні ноги, відроджуючи прадідівську Віру.

Здавалося б, що в такий критичний час, коли комуністичне зло панує над усім українським народом, недоцільно було б витягати другорядні справи для роз'ятрення, а стреміти до наближення, як годиться братам одного народу. Коали ж бо не так. Невеликій групі гр.-католицьких провідників, спеціально на скитальні та заморські еміграції, мріється видко щось інше, бо хочеться репрезентувати собою ввесь український народ, і то як уже католицький. Один з доказів цього, — separatne святкування 1000-ліття Християнства в Україні.

Киньмо оком назад, до історії. Уже 40 літ після прийняття Християнства Св. Володимиром, Київський Митрополит Іларіон, у своєму творі: «Слово про Закон і Благодать» написав: «Вся страни, і гради, і люді чутут і славлять коєгождо їх учителя, іже научаша Православної Віри». Отже, зо слів Київського Митрополита Іларіона бачимо, що в Україні, у той час, була Православна Віра. Так само і Св. Ольга прийняла Християнство в Православному обряді. Святою Католицької Церкви через це вона не могла бути, у протилежність твердженню автора згаданої брошюри, д-ра Лужницького, буцім то Св. Ольга стала «Святою Всееленської Католицької Церкви» (ст. 5). Католицька Церква не канонізувала Св. Ольги, як «Святої», а

зробила це Православна Церква тому, що Св. Ольга прийняла у Візантії (Греції) Православну Віру, а не Католицьку.

Аджеж і сьогодні ще існує Грецька Держава, і греки є православні, та коли б вони (греки) були католиками в той час і перейшли з Католицтва на Православіє, то коли й де це є записане в історії? Таку подію не поминула б історія. Так само серби, болгари, а потім румуни, — коли вони переходили з Католицтва на Православіє? Чи ці народи міняли взагалі коли-небудь свою Віру? Так само й український народ тримавсь і тримається тої Православної Віри, що її прийняла Св. Ольга, а потім онук її Св. Володимир, в 988 році, охрестив киян і всю Русь-Україну. Це є історична дата, і її мусимо триматися всі, хочеться кому, чи ні.

Правда, що вже й до Св. Ольги було багато християн у Києві. Уже десь 700 року, навіть при княжих дворах, були християни, і Православна Віра так була поширенна, що Св. Володимир мусів уже офіційно впровадити її в життя. Тоді, чому ж не взяти було дату 700 або 710 років, і по ній святкувати 1000 ліття Християнство в Україні? Або якийсь інший рік, і по ньому святкувати 1000-ліття, і так без кінця, кому як і коли вигідно.

Нехтування історичних дат вносить баламутство, а самочинність шкідлива для інтересів народу й Української Церкви.

«Повість временних літ» писалась українськими православними монахами, як Преп. Нестор, та в православних монастирях. Певно, що тоді ці монахи більше бачили та чули, що робилось в Україні, аніж про це знали Папи.

Слова ж Папи Пія XII: «повернути до чеснот перших християн» треба б розуміти, що всім гр.-католикам з проводом належало б повернути до чеснот своїх предків і Віри тих предків, що жили в часі князювання Св. Ольги й Св. Володимира, а чей же тоді був не гр.-католицький обряд в Україні, а православний.

Так само й слова Папи Урбана VIII: «Через вас, мої рутенці, я надіюсь навернути Схід» («рутенці» було сказано Папою Урбаном VIII, бо українців-католиків ще й сьогоднішній Папа не називає українцями, а лише рутенами або їх русскими).

Куди й до кого хочуть навернути Схід? Та що це означало б, — чи бува часом не релігійну війну серед одного українського народу? А може це означає, що провідні духовні гр.-кат. Церкви з такими ж своїми «вченими» ще й сьогодні хочуть бути тим мостом, що ним вони були ось уже 360 років (з часу Берестейської унії), через який Па-

пи пхали уніячество в Україну, наказуючи польським королям огнем та мечем запроваджувати оту, так ненависну для українського народу, унію.

Це ж давало полякам ще причину до загарбання української землі польськими магнатами, запроваджувати кріпацтво та різні нелюдські знущання над українським народом. Кому це було корисне? Українському народові, чи може жменці гр.-католицьким духовним, що деякі, може по старій пам'яті, ще й сьогодні здібні поступитись чужинцям інтересами своєї Релігії та свого народу, прикриваючись тим, що все це для Бога й добра народу?

Коли сьогодні український народ напружує всі свої сили, щоб здобути собі вільне життя та власну державу, то значна частина гр.-католицького Духівництва з деякими прибічними «вченими» так помагають своєму народові тягнути той тяжкий віз, що пхають дрючка в спиці колеса того возу, висуваючи на головне місце свої церковні спраби, а не державницькі. Є навіть і такі, як п. Босий, був редактор «Українського Робітника» в Канаді, що кричав: «Як не католицька Україна буде, то нехай ніякої не буде!»

Треба допускати, що гр.-католицький провід поважну частину з церковних сум пхас в кишені Ватикану, у чужі італійські руки, а може ще й на виховання яничарів для релігійної боротьби з православними українцями. Або необачно розтринькує їх, як це не так давно було з о. Ігуменом чину Василіян та його близьким, що всунули до півмільйона долярів невідомо кому, коли ж бо можна було повернути ті гроші на дійсно корисні цілі. Що ж спільнога має це з українським патріотизмом!

Багато люблять кричати про страждання свого народу, але щось не видно таких постатей, як Петро Могила (що для православних), або як Глінка (словак), — це для католиків. Думається, що патріотом є той, навіть більше за вояка, хто, коли пізнає свою діяльність шкідливою для свого народу й покине її, бо вояк з обов'язку захищає свою батьківщину з рушницею в руках.

А як же у нас, тут на еміграції, виявляється отої патріотизм, а хоч би гармонійне співжиття між українцями гр.-католиками й українцями православними та і між собою зокрема?

Часто деякі особи з гр.-католицького Духівництва люблять твердити, що вони знайшли країцу Віру від прадідівської. «По ділах судити їх», казав Христос. Отже, погляньмо і на діла їх. Як провід гр.-католицький ставиться до Т. Шевченка — відомо всім. Він був по їхньому, схизма-

тик, та ще писав й «Гайдамаки». Але як віправдати їхнє паплюження Івана Франка, що вивів Галицьку Землю з лабет московофільства та полонофільства і поставив її на правдивий національний шлях. Не краще відношення було й до М. Шашкевича (Левицький). Незрозумілим є, чому в «Провидіння»-«Америці» частенько люблять самозахохано вживати слова, образливі для православних українців, як: «схизматик», «nez'единені», або й «сектанти». Прикро згадувати тут про виступ проф. М. Чубатого в Канаді, на католицькому з'їзді в 1946 р., або виступ і паплюження Православної Української Церкви Архиєпископом Іваном Бучком в 1948 році, у Зальцбурзі (Австрія).

Не варто було б згадувати й молитовника «Господи воззах», поблагословленого до видання бл. п. Митрополитом А. Шептицьким в 1944 р., де на сторінках 9 і 10 написані «застереження» для практикуючих гр.-католиків. Далі, а яка ж була антипатріотична діяльність Іосафата Кунцевича, якого Папа згодом зробив святым і покровителем Польщі, а не України (Див. Прот. П. Кудрик: Життя Іосафата Кунцевича. Вінніпег, 1948). Видно, що з праці й поступків Іосафата брав зразок і Хорватський католицький тріюмвірат в 1941-45 р. на чолі з Архиєпископом Степаничем, що по наказу його (тріюмвірату) було величезну кількість православних сербів замордовано, а 240 тисяч насильно було навернено на Католицтво (Див. Hetwe Lauriene: «Убивці в ім'я Боже», Париж, 1951 р.).

У багатьох з православних українців виникає думка, а чи часом не мріє і гр.-католицький провід, може з деякими прибічними «вченими», за прикладом Іосафата та хорватів, так само навертати і православних українців на Католицтво? Різні потягнення дають підставу до цієї думки, як: паплюження Української Православної Церкви, її Іерархів (Митр. Полікарпа) і навипередки специфічне святкування «1000-ліття Християнства в Україні».

Таке хитреньке сепаратне святкування «1000-ліття Християнства в Україні», можливо, робиться за чиеюсь вказівкою згори, а висовування одних гр.-католиків наперед не є корисне. Справа Християнства, або Хрещення України, є справа всього українського народу, і мусіла б святкуватись по-братьському й спільно, — як Свято Православія.

Фальшуванням світ пройдеш, але назад не вернешся, навіть і в Ватиканських окулярах.

(«Віра й Культура», ч. 4/9, 1956, Вінніпег)

Навіть коза ворог комунізму

Не так уже давно, на землі українській жили вільнопрацюючі люди, земельку обробляли — хлібець добували; худобу мали та її доглядали; мали деякі з них і робітників, про котрих дбали, щоб і не голодні та не обдерті були. Знали люди всі, що неголодний робітник буде ретельно працювати. Розумні й статечні були хазяїни. Мали хліб, було й до хліба.

Та ось настала революція. З'явивсь Сталін, що позаздрив тим господарям та захотів собі бути ще розумнішим за них — і почав рівняти всіх під одну мірку. «Сердега» дорівнявсь до того, що мало вже й живих людей залишилось. Добрий був з нього господар, що самих працьовитих людей вимордував, а залишив одне гайвороння. Небагатством пощастило втекти десь у світ за очі, що зараз тиняються по чужих країнах, з прокляттям на устах, правда, хоч і мають кусник хліба, але він гіркий, бо не свій домашній. Хіба ж так дбав і дбає розумний «господар-держава» про своїх людей, які працювали б у себе дома на пожиток собі та й державі, а не на чужині бути наймитами. Та ось, недавно, прийшли до влади нові господарі, так звані «колективні батьки». Вони хочуть бути ще мудрішими господарями, аніж Сталін був, бо, пару днів назад, в часописах з'явилася вістка, що видано декрет, щоб всі кози та свині були винищенні на терені СССР. Кози, мовляв, дають молоко робітникам, а свині — сало, а по вченню Марксо-Леніно-Сталінській діялектиці — невільно, щоб робітники були неголодні, бо тоді не так швидко будуть перевиконувати норми. Чим не розумний наказ!

Тепер уявіть собі, читачі, що діється там з тими нещасними тваринами, який виск свиней та мекання кіз.

Думається, що не одна коза була вже і в МВД, де її питали:

- Молоко давала господареві?
- Давала...
- Чим він тебе годував, не хлібом часом з хлібного магазину?
- Коли-не-коли давав кусничок.

Крути не верти, а признатись треба було, і коза тремтячим голосом притакувала, що так було... — Винна!

Постанова: «За зрив продуктивности праці робітників, бо неголодний робітник поволі працює, оголошується — «Коза є ворогом комуністичного будівництва й присуджується до вищої карі — розстрілу». Свиням же певно буде полегша, бо ці помандрюють простісінько на кухні комуністичних вельмож, щоб не поспадали часом їхні морди.

Чи так воно, а може інакше буде, але треба сподіватись в недалекому майбутньому, що Т-вам по охороні тварин прийдеться мати клопіт. Можливо, що десь у Австрії, чи Берліні буде наплив нових ДіПі і то вже будуть кози-ДіПі, бо на просторі Совєтського Союзу, а особливо в Україні, нема вже й ім життя. («Український Прометей», ч. 26, 1956)

ЗМІСТ

	Стор.
Зустріч з царем Миколою II	5
Мое знайомство з Західньою Україною	8
Від «Боже Царя храни» до «Вже воскресла Україна»	22
Короткий огляд організації «Волинської повстанчої армії» в 1921-1922 р.	28
Рожеві мрії і дійсність (Мандрівка до рідного села в Україні)	36
Мої останні дні на рідній землі	51
Ювілей Ген.-Поручн. О. Загродського	62
Хто запроваджував комуністичну владу?	65
Творці комуністичного ґрунту в Російській імперії	67
Оборонці насильства і тиранії	71
Крокодиліячі слізози...	74
Через чужі окуляри	76
Навіть коза vorog комунізму	80

ВИПРАВЛЕННЯ ЗАВВАЖЕНИХ ПОМИЛОК

Стаття: «Зустріч з царем Миколою II» була надрукована в газеті «Америка» 20. V. 1958 р.

Стаття: «Мое знайомство з Західньою Україною» — в газеті «Народна Воля» 2. VI. 1960 р.

Стаття: «Від „Боже, Царя храни” до „Вже воскресла Україна”» — «Народня Воля» 13. 2. 1958 р.

Стор.	Рядок:	Надруковано:	Має бути:
5	19 знизу	«по-солдатськи»	«по-солдатськи»
7	11 знизу	некоронованих	коронованих
7	11 знизу	засуджено на 15-20	засуджено 15-20
8	13 згори	Тернопіль—Львові	Тернопіль—Львів
8	18 згори	Александра	Олександра
14	15 згори	Побачияш!	Побачивши
18	14 згори	Виявляється	Виявляється
18	20 згори	шо не було близько...	що вже формується в Києві Укр. Армія
			і що є вже в Києві Укр. Центр. Рада.
19	17 знизу	станційн	станції
19	17 знизу	солдатів	солдатів
20	8 згори	не можливим	неможливим
20	5 знизу	солдатської	солдатської
20	10 знизу	солдатів	солдатів
20	15 знизу	розпочався	розпочався.
20	22 знизу	то що мають	т. що мають
21	1 знизу	солдатів	солдатів
21	9 згори	солдатів	солдатів
21	11 згори	салатів	солдатів
21	14 згори	солдатів	солдатів
22	40 знизу	впорядку	в порядку
30	11 згори	ось, ось	ось-ось
40	7 знизу	минут	мінут
53	12 згори	швидко	швидко.
71	15 знизу	нероду	народу
72	8 згори	«колективим»	«колективним»
73	9 згори	виподу	виходу
73	12 знизу	кров.	кров,
74	3 згори	московське	московська

Ціна 1 дол.